

DE VLAAMS-NATIONALISTEN
IN DE PARLEMENTSVERKIEZINGEN VAN 1936

DOOR

BRUNO DE WEVER

*Vakgroep Nieuwste Geschiedenis
Universiteit Gent*

I. VERANTWOORDING

Sedert de parlamentsverkiezingen van 24 november 1991 staan de verkiezingen van 1936 sterk in de belangstelling. Vergelijkingen zijn niet van de lucht. Dit heeft een debat op gang gebracht over de waarde van dergelijke vergelijkingen. De ideologische breuklijn die de verkiezingen tekende, bepaalt vaak ook het standpunt in dit debat. De overwinnaars wensen niet in verband te worden gebracht met die andere vooroorlogse turbulente verkiezing. Zij wijzen elke vergelijking van de hand. Hun tegenstanders putten uit de vergelijking argumenten om hun discours kracht bij te zetten.

Vandaag een artikel publiceren over de verkiezingen van 1936 leidt dus onvermijdelijk tot een positionering in dit debat en dus tot een politieke stellingname. De motieven van de auteur doen er zelfs niet toe. Nochtans wil ik ter verantwoording drie korte beschouwingen formuleren.

1. In de geschiedschrijving kunnen verklaringen slechts worden aangereikt mits het gebruik van al dan niet expliciet geformuleerde theorieën en modellen, die op hun beurt steunen op waarnemingen en vergelijking. Verklaring vereist dus vergelijking. Wijst men dit principe

af, dan kan de geschiedschrijving slechts een extreem nominalisme huldigen waardoor ze meteen elke verklaringskracht verliest.

2. Vergelijken is niet hetzelfde als gelijkstellen. De vergelijking 1936 - 1991 moet niet persé tot de conclusie leiden dat beide verkiezingen gelijkgesteld moeten worden. Vergelijkingen die mordicus een herhaling van de geschiedenis als uitkomst hebben zijn vanuit historisch standpunt even steriel als het standpunt dat elke vergelijking van de hand wijst.

3. Het is opvallend dat bij de vergelijkingen 1936 - 1991 de kennis over de verkiezingen van 1936 vaak te wensen overlaat. Er wordt bijv. weinig rekening gehouden met de specifieke verkiezingsthema's, de precieze verkiezingsgeografie, de sociale samenstelling van het kiespubliek enz.¹ Het is evident dat een vergelijking in de allereerste plaats moet steunen op deugdelijk vergelijkingsmateriaal. Meteen vindt men hier de belangrijkste verantwoording voor dit artikel. Ik wil de verkiezingen van 1936 grondig analyseren om een solidere vergelijkingsbasis aan te bieden. Ik richt daarbij de focus op Vlaanderen en op de politieke familie die er in 1936 de belangrijkste overwinning behaalde. Deze perspectiefvernaauwing heeft uiteraard nadelen, maar ze biedt ook het voordeel dat in het bestek van dit artikel dieper kan gegraven worden dan gewoonlijk het geval is. Ze is bovendien verantwoord in het licht van het feit dat de grote overwinnaar in 1991 tot dezelfde politieke familie kan worden gerekend. In tegenstelling tot de andere politieke krachten die in 1936 zegevierden, bleef het Vlaams-nationalisme in 1939 en, na een onderbreking, van de jaren zestig af een belangrijke politieke betekenis behouden.

II. INLEIDING

Op 24 mei 1936 behaalde het Vlaams Nationaal Blok in Vlaanderen voor de Kamer 166.737 stemmen of 11,5% van de geldig uitgebrachte stemmen. Achter het Vlaams Nationaal Blok ging het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) schuil. Die partij ontstond in 1933 toen de

1. R. VAN DOORSLAER, Na zwarte zondag, terug naar 1936?, in: *De Morgen*, 12 december 1991.

bekende voorman Staf De Clercq er in slaagde het grootste deel van het door ideologische tegenstellingen versplinterde Vlaams-nationalisme te verenigen in één nationale partij. Hij moest daarvoor fundamentele keuzes maken in het ideologisch debat dat aan de oorsprong lag van de organisatorische versplintering en dat het wezen en de finaliteit van het Vlaams-nationalisme als inzet had. Essentieel ging het om de keuze tussen een democratisch of fascistisch partij- en maatschappijmodel. De stichting van het VNV verzette de bakens ten gunste van dit laatste model. De principes waarop het VNV werd gesticht gaven ruimte voor de ontwikkeling van een fascistische partij en het VNV ontwikkelde zich tussen 1933 en 1944 ook als dusdanig. Dat betekent niet dat vanaf 1933 de ideologische lijn van het VNV vast lag. De ideologische tegenstellingen deden de partij daveren tot in haar grondvesten. De radicale fascistische vleugel kon doorzetten omdat de gematigde vleugel geen valabel ideologisch alternatief bezat en dat hing samen met het feit dat het democratische Vlaams-nationalisme niet kon overleven.²

Ik wil in dit artikel o.m. aantonen dat de verkiezingen van 1936 in dit proces een belangrijke rol hebben gespeeld. Daarvoor is het nodig de aanloop, de resultaten en de gevolgen van de verkiezingen in detail te behandelen.

III. DE AANLOOP: VAN RADICALISME NAAR PRAGMATISME EN OPPORTUNISME

1. *Het Vlaams Nationaal Blok*

Einde 1935 begon de VNV-leiding met de voorbereiding van de verkiezingen die normaal tegen einde 1936 verwacht werden. Op 9 november 1935 stuurde Staf De Clercq aan alle leden van de Hoofdraad³ enkele beschouwingen over de koers van het VNV.⁴ Hij had

2. Deze bevindingen steunen op mijn doctoraal onderzoek: *Vlag, groet en Leider. Geschiedenis van het Vlaams Nationaal Verbond, 1933-1945*, Universiteit Gent, 1992.

3. Het VNV was een autoritaire partij waarbij de Leider het hoogste gezag was. Hij werd bijgestaan door een Hoofdraad waarin de hoogste functionarissen van de partij zetelden. De precieze verhouding tussen de Leider en de Hoofdraad werd nooit

deze beschouwingen zelf overhandigd gekregen, beweerde hij. Wellicht kwamen ze van één van de gematigde leden van de Hoofdraad. Het kan ook zijn dat De Clercq ze zelf opstelde, maar dat hij de handen wilde vrij houden. Het stuk diende als discussietekst en gaf aanleiding tot de onderrichtingen die Staf De Clercq op 20 december 1935 uitvaardigde m.b.t. de voorbereiding van de verkiezingen.

De beschouwingen gingen over de twee wezenlijke ideologische strijdpunten die al van bij de stichting van het VNV de partij verdeelden: 1. de mate waarin het VNV zich identificeerde met het fascisme;⁵ 2. de Groot-Nederlandse doelstelling.

1. Het feit dat de fascistisch-gezinden in sterke mate de geboortecite van het VNV hadden bepaald, betekende niet dat de partij zich openlijk identificeerde met deze ideologie en de regimes die er zich op beriepen. Op de Landdag van 1934 verklaarde Staf De Clercq dat het VNV niets te kopiëren had van "het Maurrassisme, noch van het Italiaans fascisme, noch van het Hitlerisme". Het was in de eerste plaats een waarschuwing voor de radicale vleugel die openlijk aanleunde bij het nieuwe regime in Duitsland. Dit leidde in het VNV tot discussies pro of contra het nationaal-socialistische Duitsland die in laatste instantie discussies waren over de ideologische lijn van het VNV. Staf De Clercq wilde dit vermijden temeer daar de strijd tussen Kerk en Staat in Duitsland nogal wat katholieke VNV'ers beroerde. De VNV-leider slaagde er echter niet in de discussies in de schoot van de partij te vermijden omdat de Antwerpse VNV-gezinde krant *De Schelde* haar sympathieën voor het nieuwe regime in Duitsland uitbazuinde. Hoofdredacteur en medeëigenaar Herman Van Puymbrouck, die ook in de Hoofdraad van het VNV zetelde, voer een

vastgelegd. Het gaf Staf De Clercq de mogelijkheid een eigen beleid te voeren. Hij moest echter vooral in de beginjaren van het VNV rekening houden met de mening van een aantal zwaargewichten in de Hoofdraad.

4. ARA, KA, Bundel 942. Brief van Staf De Clercq aan de leden van de Hoofdraad, 9 november 1935.

5. Ik gebruik de term fascisme als een overkoepelend begrip gebaseerd op de typologieën van Ernst Nolte, Juan Linz en vooral Stanley Payne. Zie B. DE WEVER, *op. cit.*, pp. 168-208.

eigenzinnige koers en kwam daardoor in een scherp conflict met de gematigde vleugel van het VNV en met Staf De Clercq. Met de verkiezingen in zicht verscherpten de verhoudingen ten zeerste. Vele gematigde leiders zagen zich in hun electorale belangen bedreigd door *De Schelde* en ook Staf De Clercq besepte dat de berichtgeving in de krant electoraal nadelig was voor de partij. Hij bevond zich echter in een delicate positie omdat hij de relaties met Duitsland niet wilde schaden. Het is niet onmogelijk dat De Clercq toen reeds relaties onderhield met het Duitse Ministerie voor Propaganda en de Duitse militaire inlichtingendienst.⁶

In het stuk van 9 november 1935 vroeg Staf De Clercq advies over *De Schelde* omdat in de krant artikels verschenen "onverenigbaar met de christelijke grondslag van het VNV". Deze artikels wekten bovendien de schijn dat het VNV een fascistische organisatie zou zijn.

2. I.v.m. de Groot-Nederlandse kwestie kwam de tekst van 9 november 1935 tot de conclusie dat het tijd werd om de stijle Groot-Nederlandse opstelling te laten varen.

"De Dietse propaganda is [...] zodanig op de voorgrond getreden dat zij een hinderpaal is geworden voor de verwezenlijking van het meer onmiddellijke doel: de uitbouw van een werkelijke strijdmacht die door haar omvang met ernstige kans op succes tegen de verhoogde aanvalskracht van het franskiljonisme kan worden opgesteld. [...] Het Brussels probleem, de bedreiging van het Frans-Belgisch Militair Akkoord, de Vlaamse blokvorming boven de partijen achten wij als zoveel fragmenten die in het algemeen kader van een Vlaamse zelfstandigheidspolitiek een nieuwe marsrichting of strijdmethode kunnen gronden of bezielen.

Het is onze overtuiging dat bijna alle vooraanstaande VNV'ers tot de bevinding gekomen zijn dat het VNV voortaan dichter bij de werkelijkheid moet gronden. Het is onze overtuiging dat ook de leider deze noodwendigheid sedert geruime tijd onder zijn aandacht heeft genomen, zoals de keure van het VNV hem er toe machtigt, waar vastgelegd werd dat de taktiek zal gewijzigd worden, wanneer de tijdsomstandigheden het vergen."

6. B. DE WEVER, *op. cit.*, pp. 459-466.

Het hoeft geen betoog dat deze “tijdsomstandigheden” de nakende verkiezingen waren. Het VNV moest campagne voeren rondom concrete punten die ingang vonden bij brede groepen in de Vlaamse beweging. Er werd zelfs gesproken over “blokvorming” boven de partijen.

Op 20 december 1935 vaardigde de VNV-leider “bindende richtlijnen” uit met het oog op de verkiezingen.

Een eerste verklaring was dat het VNV zou deelnemen aan de verkiezingen. Deze verklaring is belangrijk in twee opzichten. Het feit dat het principe van verkiezingsdeelname werd geformuleerd duidt aan dat in theorie de deelneming aan verkiezingen niet als een evidentie werd beschouwd. Dat past in een fascistische visie op politieke machtsverwerving. De deelname van het VNV aan de verkiezingen is niettemin belangrijk, omdat het de gematigde vleugel een nieuw argument gaf om de radicale stichtingsproclamatie af te zwakken.

In zijn richtlijnen greep de VNV-leider terug naar de principiële verklaring van de stichtingsproclamatie:

“De nationale beweging is [...] te ruim om in een enge partijstrijd te kunnen geleid en begrensd worden; deze moet dan ook tot zijn werkelijke waarde, die een propagandistische is, herleid worden.”

Verkiezingen zijn dus op de eerste plaats een propagandistische aangelegenheid. Daarmee werd nogmaals een in wezen fascistische visie op democratische verkiezingen onderschreven.

Het gematigde boegbeeld Hendrik Elias getuigt dat de radicale Westvlaamse VNV-leider Jerom Leuridan op een voorbereidende kiesvergadering het voorstel deed dat het VNV lokale populaire figuren in de kiesstrijd zou werpen. Eens verkozen zouden deze kandidaten hun volledige parlementaire vergoeding afstaan aan de partij. Zij zouden slechts af en toe in het Parlement verschijnen om er een principiële verklaring af te leggen of een revolutionaire redevoering te houden.⁷ Het voorstel werd niet aanvaard. De partijtop was niet rijp

7. H.J. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging*, Antwerpen, 1969, deel 3, p. 207.

voor een zuiver fascistische opstelling tegenover het parlementaire systeem.

De richtlijnen voorzagen verder dat geen enkel artikel van “gezaghebbende en verantwoordelijke personen van het VNV” mocht verschijnen zonder voorafgaandelijke toestemming van de VNV-leider. Deze richtlijn houdt verband met de moeilijkheden i.v.m. *De Schelde*. In het licht van de verkiezingen van 1936 probeerde Staf De Clercq dus met preventieve censuur een fundamentele discussie omtrent het fascisme te onderdrukken.

In de richtlijnen werd verder gestipuleerd dat het VNV met zijn volledig programma zou deelnemen aan de verkiezingen, inclusief de Groot-Nederlandse doelstelling. De Hoofdraad zou een “verkiezingsplatform” opstellen met een aantal concrete verkiezingsthema’s.

De mogelijkheid tot blokvorming werd sterk beknot. De manier waarop de richtlijn hieromtrent werd geformuleerd laat vermoeden dat er over dit punt duchtig gedebatteerd werd in de Hoofdraad:

“In strijd met wat sommigen menen moet kartel gezocht worden met buitenstaanders van het ogenblik:

- a) dat die buitenstaanders niet aangesloten zijn bij een Belgische partij;
- b) dat het programma niet gericht weze tegen dit van het VNV en dat het de Vlaamse zelfstandigheid nastreeft;
- c) dat het kartel voordelig weze voor de verkiezing der VNV-kandidaten.”

Elke kartelovereenkomst moest worden goedgekeurd door de VNV-leiding. De VNV-leiding duidde alle VNV-kandidaten aan. De partijleiding zou ook de verhouding tussen de parlementaire groep en de partijleiding vastleggen. Verkozenen werden beschouwd als vrijgestelden van de partij en zouden dus door de partij betaald worden “met inachtneming van gebeurlijk speciale toestanden”.

Als principe voor de lijstsamenstelling werd gesteld dat de “meest vooraanstaande en meest geschikte kampgenoten” als kandidaat moesten worden voorgedragen. De VNV-leider alleen kon uitzonderingen toestaan op deze regel.

De partij zou dus de verkiezingen instappen met haar integrale programma. Ze probeerde ook de verkozenen aan banden te leggen door ze financieel afhankelijk te maken. Verkiezingsafspraken waren

alleen mogelijk mits de goedkeuring van de partijleiding en binnen de smalle marges die werden aangegeven.

Deze principes werden februari 1936 volkomen teniet gedaan door de beslissing dat het VNV niet onder eigen naam zou opkomen maar onder de benaming "Vlaams Nationaal Blok". Hierdoor konden op de VNV-lijsten niet-VNV'ers worden opgenomen. De weg naar verkiezingsafspraken lag wijd open.

Op 23 februari 1936 motiveerde Staf De Clercq deze beslissing in *De Schelde*. Gezien de gespannen internationale toestand was het van het grootste belang dat het Vlaams-nationalisme een verkiezingsoverwinning behaalde. Daarom moesten de krachten gebundeld worden:

"Het VNV [doet] een beroep op alle Vlaams-nationale strijdkrachten die als eerlijke medestrijders kunnen worden beschouwd en die de verdrukken- de Belgische staat als gemeenschappelijke vijand aanzien om op grond van een gemeenschappelijk actieprogramma [...] met gemeenschappelijke Vlaams-nationale lijsten de verkiezingsstrijd aan te gaan."

De Clercq noemde al enkele programmapunten:

"Het onmiddellijk stopzetten der vazallenpolitiek tegenover Frankrijk en het voeren van een vrijwillige neutraliteitspolitiek met als eerste fase het opzeggen van het Frans-Belgisch militair akkoord en het wegzenden van Devèze;

Brussel Vlaamse grond;

Het vastleggen der Vlaams-Waalse taalgrens, enz. enz."

Op 8 april 1936 verscheen in *De Schelde* voor het eerst het volledig verkiezingsprogramma van het Vlaams Nationaal Blok.

Het programma had drie luiken: een nationaal ("Orde"), een sociaal-economisch ("Welvaart") en een internationaal ("Vrede").⁸

Op nationaal gebied werd enerzijds de "politieke zelfstandigheid voor het Vlaams volk" geëist en anderzijds een staat die de belangen van de gemeenschap beschermde. Bij de eerste eis werden de klassieke communautaire thema's betrokken. Aan de tweede eis werd wel de

8. Dit programma werd ook verspreid in de vorm van een pamflet: AMVC, Dossier Vlaams Nationaal Blok, B 641 D.

strijd tegen het “liberaal-parlementair partijstelsel” gekoppeld, maar over het parlementair systeem als dusdanig werd gezwegen. Termen als corporatisme, solidarisme of organicisme werden vermeden. Niettemin werd een corporatistisch systeem als programmapunt opgenomen: “de uitbouw van een sociaal-economische volksordering op grond van de zelfstandig gegroepeerde beroepen.” Over de precieze functie van de beroepsorganisaties en hun verhouding tot een politiek parlement werd niets vermeld. Voorts werd uitgehaald naar de “kapitalistische wanorde”, “de bankiersstaat” en de “Groot-Financieën”.

Het sociaal-economisch luik bevatte een hele resem eisen m.b.t. de werklozen, de loon- en weddetrekkenden, de middenstand en de boeren. Het waren eisen die er op gericht waren een zo breed mogelijk spectrum van de lagere klasse en middenklasse tevreden te stellen. Voor wat de boeren betreft werd wel ondubbelzinnig partij gekozen voor de pachters voor wie een wettelijke bescherming werd geëist tegen de landeigenaars. Tevens werd de eis gesteld van “een tol- en contingenteringspolitiek die de opbrengst van de landbouw waarborgt”.

Het internationale luik bevatte uiteraard de eis tot opzegging van het Frans-Belgisch Militair Akkoord en de terugkeer naar een politiek van neutraliteit. Maar ook de afschaffing van de legerdienst en een “politiek van volledige ontwapening” behoorden tot de eisen.

Het VNV greep dus terug naar klassieke communautaire thema's en naar thema's die van oudsher door het Vlaams-nationalisme werden vooropgesteld. Ideologisch geladen thema's werden vermeden, afgezwakt of verhuld zodat een Vlaams-nationalistisch eenheidsfront kans van slagen had.

Op 2 maart 1936 vermeldde *De Schelde* dat succesvolle onderhandelingen werden gevoerd met “volksvertegenwoordiger De Lille”, met

het Vlaams Nationaal Syndicaat,⁹ met de Frontpartij¹⁰ en met de Kempische Katholieke Vlaamse Volkspartij.¹¹

“Er is geen enkele Vlaams-nationale scheurlijst: het Vlaams Nationaal Blok vertoont geen barsten of kloven.

Van zekere zijde wordt nog gevreesd, dat leden van het VNV zouden gebruik maken van deze verkiezingscampagne om het VNV-programma op de voorgrond te stellen. Een dergelijk ‘gebruik’ zou beslist ‘misbruik’ zijn, dat ongetwijfeld door de leider van het VNV zal worden beteugeld. Trouwens het VNV is geen electorale organisatie. Verkiezingen zijn voor het VNV slechts een incident.”

Op deze manier werden de radicale elementen in het VNV gesust. De gematigde verklaringen afgelegd in de verkiezingsstrijd kwamen niet op rekening van het VNV. Pragmatisme was troef. Dat bleek ook bij de samenstelling van de lijsten.

2. De samenstelling van de lijsten

In Limburg werd de Vlaams Nationaal Blok-formule niet gevolgd. De Limburgse kiezer zag de oude vertrouwde Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV) de kiesstrijd aanvatten. De Limburgse VNV-gouwleider Hendrik Ballet voerde campagne als “voorzitter der KVV van Limburg”. Dat was meer dan een electoraal manoeuvre. De Limburgse organisatie was wel formeel geïntegreerd in het VNV, maar in werkelijkheid bleef de organisatie onafhankelijk. Het was bijvoorbeeld ondenkbaar dat de VNV-leiding zich zou inlaten met de

9. Het Vlaams Nationaal Syndicaat (VNS) was een bij het VNV aanleunende vakverbond. Van onafhankelijkheid was geen sprake, hoewel sommige VNS-leiders daar wel naar streefden.

10. Bedoeld wordt de Antwerpse Frontpartij die het laatste bastion vormde van het democratische Vlaams-nationalisme. Pogingen om de Frontpartij op te slopen in het VNV mislukten omdat de ideologische verscheidenheid te groot was.

11. De Kempische Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV) werd geleid door de oudstrijder Thomas Debacker. De integratie van zijn organisatie in het VNV verliep moeizaam. Debacker maakte ideologische bezwaren tegen de radicale VNV-standpunten. Anderzijds wilde hij uit electoraal opportunisme de kat uit de boom kijken en de bruggen met de Antwerpse Frontpartij niet opblazen.

samenstelling van de lijsten, wat niet wil zeggen dat het VNV helemaal geen invloed zou hebben gehad.

De onafhankelijkheid van de Limburgse leiding blijkt ook wel uit het feit dat zij op eigen houtje onderhandelingen aanknoopten met de leiding van de Limburgse Katholieke Partij met het oog op het vormen van een kartel. Tot drie maal vonden besprekingen plaats waaraan van KVV/VNV-zijde o.m. Gerard Romsee, Hendrik Ballet, Simon Lindekens en Jef Deumens deelnamen. Op 11 maart 1936 verklaarde het KVV zich bereid tot een kartel op voorwaarde dat het zijn eigenheid kon behouden. Uiteindelijk sprongen de besprekingen medio april 1936 af omdat men het niet eens geraakte over de samenstelling van de lijsten.¹² Niets wijst er op dat de Limburgers overleg pleegden met de VNV-leiding i.v.m. de onderhandelingen.

Op de Limburgse KVV-lijsten treffen we de bekende figuren aan. Kopmannen waren de arts Hendrik Ballet en de advocaat Gerard Romsee, beiden boegbeelden van de Limburgse organisatie. De populaire arts en schrijver Simon Lindekens, die geen lid was van het VNV, trok de senaatslijst. Op de tweede plaats treffen we telkens een VNS-secretaris aan: oud-mijnwerker Jef Hermans in Hasselt en Jef Deumens¹³ in Tongeren-Maaseik. Dat wijst er op dat het KVV hoopte op een electorale aanhang bij de arbeiders en de mijnwerkers. Voorts treft men op de lijsten voornamelijk artsen en advocaten aan; wellicht lokale stemmentrekkers. Het waren gedeeltelijk dezelfde als degenen die in 1932 op de lijsten stonden. Alleen de twee VNS'ers op verkiesbare plaatsen kunnen een echte vernieuwing worden genoemd. Wellicht was dit een gevolg van de VNV-invloed.

12. L. REYNDERS, *Het Vlaams-nationalisme in Limburg 1929-1940*, KULeuven, onuitgegeven licentieverhandeling, 1981, pp. 88-90; L. VINTS, P.J. P.J. Broeckx en de Christelijke Arbeidersbeweging in Limburg, Leuven, 1989, pp. 236-237; W. MASSIN, *Van KVV tot VNV. Vlaamse ondertonen in Limburg*, in: *Het Oude Land van Loon*, jb. 1990, pp. 228-229.

13. Jef Deumens was een oud-medewerker van P.J. Broeckx, de leider van de Limburgse christelijke arbeidersbeweging. Hij bekleedde in de jaren twintig o.m. de functie van secretaris van de Limburgse Werkliedenbond. Tussen Deumens en zijn vroegere mentor kwam het tijdens de kiesstrijd tot hevige polemieken: L. VINTS, *op. cit.*, Leuven, 1989, p. 239; W. MASSIN, *op. cit.*, pp. 229-230.

In Brussel trok Staf De Clercq opnieuw de kamerlijst. Het feit dat de VNV-leider zich persoonlijk in de kiesstrijd wierp is een belangrijk feit. Natuurlijk liep hij weinig risico. Zijn verkiezing stond bij voorbaat vast. Maar zijn deelname was toch betekenisvol voor het belang dat de VNV-leider hechtte aan de verkiezingen. Het zal ongetwijfeld voor de tijdgenoten de totalitaire aanspraken van het VNV gerelativeerd hebben. In het VNV zelf leidde de deelname van De Clercq tot spanningen. Sommigen meenden dat het afbreuk deed aan het imago van de autoritaire leider. De Clercq zou zich moeten onderwerpen aan de geplogenheden van het verkiezingscampagnes, hetgeen inderdaad soms onluisterend was. Essentiëler is dat De Clercq na zijn verkiezing in het Parlement frequent in contact zal staan met de belangrijkste vertegenwoordigers van de gematigde vleugel van zijn partij. Zij konden op die manier gemakkelijker invloed op hem uitoefenen.

Op de tweede verkiesbare plaats voor de Kamer stond VNS-leider Karel Lambrechts. Voor de Senaat trok de handelaar Piet Finné de lijst in Brussel. Hij trok eveneens de senaatslijst in Leuven waar hij in 1932 de kamerlijst had getrokken. In dat arrondissement was nu de propagandaleider van de VNV-jeugdbeweging, Arthur Bogaerts, de lijsttrekker voor de Kamer.

In Gent stonden net als in 1932 de historicus en advocaat Hendrik Elias en de onafhankelijke kandidaat Jozef De Lille op de eerste en de tweede plaats. De Lille genoot een grote populariteit in de streek rond Eeklo en Maldegem waar hij zijn blad *'t Getrouwe Maldeghem* verspreide. Voor de Senaat trok de arts Hilaire Gravez de lijst. Gravez was de algemeen leider van de VNV-jeugdbeweging. Op de tweede plaats stond Gabriel De Lille, broer van Jozef. Jozef De Lille, die zich in het Parlement als een "wilde" had opgesteld werd niet gestraft, wel in tegendeel. De handelaar Luc Matthys, die nochtans in de Hoofdraad zetelde, kreeg pas de derde plaats. De electorale opportuniteit won het dus van het principe dat de "meest vooraanstaande kampgenoten" voorrang genoten.

In Oudenaarde trok arrondissementsleider Maurice Ponette de lijst.

In Aalst was de bekende kopman Bert D'Haese lijsttrekker. Op de tweede plaats treffen we opnieuw een VNS-functionaris aan: Marcel De Ridder, de algemeen-secretaris. Voorts waren het allemaal bekende

figuren van de Aalsterse organisatie. De senaatslijst werd getrokken door de gewezen daensist Jan De Neve.

In Sint-Niklaas stond Jan Seghers op de eerste plaats. De arts en provincieraadslid Gerard De Paep verhuisde daardoor naar de tweede plaats. De plaatselijke arrondissementsleider Gerard De Rijcker, ook een arts, was slechts de eerste plaatsvervanger. Hendrik Elias beweerde later dat de Waaslandse kandidaten in feite totaal afzijdig stonden van het VNV.¹⁴

In Dendermonde werd de Kamerlijst getrokken door de Aalstenaar Staf Van Nuffel. Hij was verbonden aan de Aalsterse drukkerij die de VNV-weekbladers verspreidde. "Aalst" bezette met Van Nuffel in Dendermonde en Gravez in Gent dus twee eerste plaatsen in aangrenzende arrondissementen.

In het arrondissement Ieper stond van oudsher de oudstrijder Emiel Butaye eerst voor de Kamer. Marcel Van den Bulcke stond op de verkiesbare eerste plaats van de senaatslijst. Beiden speelden geen enkele rol in de ideologische discussies die in de schoot van het VNV woedden. De Ieperse arrondissementsleider Achiel Verstraete stond slechts op een onverkiesbare derde plaats.

In Kortrijk trad arrondissementsleider, Frans Strubbe, een textielindustrieel, op als lijsttrekker voor de Kamer.¹⁵

In het arrondissement Oostende-Veurne-Diksmuide bleef gouwleider Jeroom Leuridan op de eerste plaats voor de Kamer staan. Arrondissementsleider Joris Vansteenlandt, een oudstrijder wiens bedrijf in de crisis over de kop was gegaan, moest zich tevreden stellen met de tweede plaats. Vansteenlandt was ook de eerste opvolger en had daardoor uitzicht op een parlementair mandaat daar Jeroom Leuridan vóór de verkiezing verklaarde ontslag te zullen nemen als parlementslid. Blijkbaar wilde hij consequent zijn met zichzelf.

In Brugge stond VNS-secretaris Jef Devroe op de eerste plaats gevolgd door Eugene De Lille, lid van de bekende Maldegemse politieke dynastie. Devroe kreeg de eerste plaats ondanks het feit dat

14. ARA, KA, Bundel 946. H. ELIAS, "Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV", Pinksteren, 1937.

15. Cfr. *infra*.

hij binnen VNS op dat moment een hevig voorstander was van een onafhankelijke positie tegenover de partij.¹⁶ Arrondissementsleider Fernand Quintens stond op de laatste plaats. De Senaatslijst werd getrokken door Odile Maréchal-Van den Berghe. Als één van de schaarse vrouwen op de Vlaams Nationaal Blok-lijsten (drie in totaal) stond ze op een verkiesbare plaats.

In Roeselare-Tielt bekleedde de radicale VNV-propagandaleider Reimond Tollenaere de eerste plaats op de kamerlijst. Tollenaere was pas in april 1936 uit Mechelen overgekomen waar hij de baan moest ruimen voor Ward Hermans. Met enige verbazing stelt men vast dat achter hem, op de tweede plaats, Léon De Lille prijkte. Dat de ambitieuze familie De Lille vier van haar leden in de strijd wierp in drie verschillende arrondissementen is niet verwonderlijk. Dat het VNV op hen een beroep deed al evenmin: de De Lilles hadden in 1932 hun electorale waarde bewezen. Verwonderlijk is dat de radicale propagandaleider met een De Lille op één lijst staat. Toen hij in april 1935 hoorde dat Hendrik Elias bij de volgende verkiezing opnieuw zou "koppelen" met Jozef De Lille, schreef hij aan de VNV-leider: "Alors adieu VNV!!"¹⁷ Ook voor Tollenaere lonkte blijkbaar het groene fluweel van een kamerzetel. Hij was niet te beroerd om in de kiescampagne te verklaren dat hij dankzij de door De Lille "royaal aangeboden samenwerking" op een verdubbeling van het stemmenaantal rekende en op zijn verkiezing.

Nergens in de hierboven genoemde arrondissementen verliep de lijstsamenstelling problematisch. In de provincie Antwerpen was dat niet het geval.

Er was in de eerste plaats het arrondissement Turnhout waar het Kempische KVV zich opnieuw had losgescheurd van het VNV, nadat Thomas Debacker in december 1935 was ontslagen als VNV-arrondissementsleider omdat hij weigerde zijn weekblad te laten opslorpen door de eengemaakte VNV-weekbladpers. Debacker wenste de controle

16. ARA, KA, Bundel 946. H. ELIAS, "Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV", Pinksteren, 1937.

17. ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 24 september 1935.

te bewaren over zijn spreekbuis omdat hij het niet eens was met sommige maatschappelijke standpunten van het VNV. Hij vreesde ook een electorale achteruitgang als zijn achterban zou worden geconfronteerd met de naakte VNV-standpunten. De VNV-leiding die zoveel eigengereidheid niet duldde, ontsloeg Debacker maar verloor daarmee de volledige Kempische organisatie die immers volledig achter haar voorman stond. Een verzoening drong zich op voor de beide partijen. Voor het VNV zou het afzijdig blijven van de Kempische organisatie electoraal zeer nadelige gevolgen hebben en Debacker dreigde in het isolement te geraken toen zijn achterban een toenadering tot de Katholieke Partij afwees. De Vlaams Nationaal Blok-formule effende het pad voor de samenwerking tussen KVV en VNV. Debacker ging echter de kiesstrijd aan als KVV-leider. Op de eerste plaats van de senaatslijst voor Turnhout-Mechelen trad opnieuw Edmond Van Dieren op. De advocaat Van Dieren, die al in 1929 voor de Vlaams-nationalisten in de Senaat verkozen werd, was geen VNV'er. Hij behoorde tot de gematigde Vlaams-nationalistische vleugel en trad op als onafhankelijk kandidaat.

Op 28 maart 1936 schreef Debacker in *De Nieuwe Kempen* dat ondanks de vele meningsverschillen in het Vlaams-nationalisme de eendracht groeide. Hij hoopte dat hij weldra een eenheidsfront met het VNV en het Antwerpse Front zou kunnen aankondigen. De onderhandelingen die op dat moment inderdaad plaatsgrepen tussen de Antwerpse Frontpartij en het VNV zullen zonder twijfel Debacker aangezet hebben de breuk met het VNV te herstellen.

Om een afspraak tussen het VNV en het Antwerpse Front mogelijk te maken, moest een voor beide partijen aanvaardbare lijsttrekker gevonden worden. Einde maart '36 werd Hendrik Borginon daartoe aangezocht. De radicale Antwerpse arrondissementse leider en waarnemend gouwleider Maurits Lambreghts moest de baan ruimen voor een niet-VNV'er. Borginon van zijn kant wilde van deze gelegenheid gebruik maken om het VNV tot een koerswijziging te forceren. Hij stelde een hele reeks eisen. O.m. een eventuele kandidatuur van Ward Hermans in Mechelen was onaanvaardbaar. Thomas Debacker had medio 1935 echter Hermans' toetreding tot het VNV geforceerd precies met de bedoeling om over een valabele electorale partner in

Mechelen te beschikken. De VNV-leiding had dat toen slechts aarzelend aanvaard. Hermans werd door zijn politieke capriolen en door zijn al te openlijke steunbetuigingen aan het nationaal-socialisme gewantwoord, vooral door de gematigde vleugel van het VNV. Dat precies hij door Debacker in het VNV werd geloodst, kan slechts het electoraal opportunisme van de Kempische leider illustreren. De tegenstrijdige strategieën van de Antwerpse hoofdrolspelers lieten vrijwel geen onderhandelingsruimte. Dat de onderhandelingen tenslotte toch succes hadden toont aan dat alle betrokkenen zwichtten voor het opportunisme.

Eind maart 1936, enkele dagen nadat Borginon vernomen had dat aan hem werd gedacht als mogelijk "eenheidskandidaat" voor Antwerpen, schreef de Brusselse advocaat een uitvoerig memorandum voor de VNV-leider.¹⁸

Hij herhaalde wat hij al zo dikwijls had geschreven en waarvoor hij uiteindelijk in september 1935 ontslag had genomen als VNV-lid. Hij legde nu wel meer de nadruk op de politieke methode dan op de ideologie. De agitatorische kracht van het Vlaams-nationalisme werd verspild aan "utopische denkbeelden". De kaders waren daardoor totaal "bedorven".

Borginon stelde drie eisen om de kandidatuur te aanvaarden:

1. Hij moest zonder reserve door de beide Antwerpse groepen worden gesteund;
2. Hij moest de volledige leiding krijgen over de verkiezingsstrijd in Antwerpen. Dat betekende ook dat "*De Schelde* [zich moet] verbinden tot na de verkiezingen mijn directieven te aanvaarden in alles wat op de verkiezingen enige invloed kan hebben";
3. Hij moest waarborgen krijgen voor "de homogeniteit en het eensgezind optreden van de parlementaire groep".

Wat hij met deze laatste eis precies bedoelde, wordt duidelijk uit de rest van het memorandum.

18. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon, Memorandum, s.d. [maart 1936].

Borginon betoogde dat de Vlaams-nationalisten in het Parlement een kleine machteloze groep waren. Alleen een homogene en degelijke parlementaire vertegenwoordiging kon daar verandering in brengen. Als dit niet gegarandeerd werd, was het voor Borginon niet de moeite een poging te wagen. Borginon sprak daarom zijn veto uit tegen Reimond Tollenaere, Jeroom Leuridan en Ward Hermans.

Borginon speelde het spel dus wel bijzonder hard. Voor zijn kandidatuur moesten de boegbeelden van de radicale vleugel er aan geloven. Stelde hij deze eis omdat hij, zoals hij zelf beweerde, zijn kandidatuur wilde onmogelijk maken? Het vervolg van de feiten maakt dit twijfelachtig. M.i. heeft Borginon werkelijk gemeend een koersverandering in het VNV te kunnen bewerkstelligen.

Staf De Clercq reageerde taktisch doch beslist. Hij schreef dat Borginons eisen het onmogelijk maakten dat het VNV verder zou aandringen op zijn kandidatuur. Staf De Clercq achtte het niet denkbaar dat de VNV-verkozenen niet het VNV-standpunt zouden mogen verkondigen in het parlement. Hij vond exclusieven tegen personen onaanvaardbaar. Maar de VNV-leider sloeg de deur niet dicht. Hij zei te kunnen aanvaarden dat er vooraf regelingen konden worden getroffen. Vermits hijzelf zou deel uitmaken van de parlementaire groep zou hij er persoonlijk over waken dat de afspraken stipt zouden worden nageleefd, tenminste door de VNV-leden.¹⁹

Borginon trok zijn conclusies. Op 27 maart 1936 schreef hij aan de VNV-leider dat zijn antwoord op het memorandum duidelijk genoeg was.²⁰ Hij beschouwde de hele zaak als afgehandeld. Hij schreef verder dat hij meende dat een objectieve raadpleging van zowel de Hoofdraad als de propagandisten en de leden van het VNV zou duidelijk maken dat de meerderheid zijn visie onderschreef.

Daags nadat hij dit neerschreef had Borginon een onderhoud met De Clercq. Er werd merkwaardig genoeg toch nog een akkoord bereikt.

19. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 25 maart 1936.

20. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 27 maart 1936.

Nog dezelfde dag maakte Borginon een verslag van wat afgesproken werd. Hij schreef aan De Clercq dat hij als kandidaat in Antwerpen zou optreden omdat zijn drie voorwaarden waren aanvaard.²¹

“De drie voorwaarden in het U toegezonden memorandum gesteld, worden dus door U bijgetreden. Voornamelijk wat de laatste betreft, mag er geen dubbelzinnigheid heersen.

Tussen ons werd afgesproken dat naar de meest volstreckte homogeniteit van de parlementaire groep zal worden gestreefd. Basis van de actie in 't parlement zal wezen het verkiezingsprogramma. Wanneer het nodig mocht blijken daarbuiten te gaan, zal daarover voorafgaandelijk overleg worden gepleegd.”

Borginon schreef verder dat hij er akte had van genomen dat De Clercq zich niet zou verzetten tegen het ontslag van Jeroom Leuridan als Kamerlid na de verkiezingen. Hij drong er op aan dat De Clercq er voor zou pleiten dat Paul Beeckman als plaatsvervanger zou worden aangeduid. Beeckman zou een grote aanwinst zijn voor de parlementaire groep. Borginon verzekerde dat ook Gerard Romsee voor de kandidatuur gewonnen was. Dat Leuridan zijn ontslag in het vooruitzicht stelde had wellicht te maken met het feit dat zijn visie op de parlementaire deelname niet door de partij werd gevolgd.²²

Het mag misschien verwonderlijk lijken dat Borginon pleitte voor Beeckman, een man die bij de stichting van het VNV tot de radicale, fascistische vleugel behoorde. De Kortrijkse advocaat was echter fel geëvolueerd. Hij ontpopte zich als een voorstander van het federalisme en van samenwerking met de Katholieke Partij.²³

Borginon rekende er dus op dat hij alvast verlost was van Jeroom Leuridan. Bovendien opereerden Reimond Tollenaere en Ward Hermans op het moment dat Borginon dit schreef nog in hetzelfde arrondissement zodat dus slechts één van hen kon worden verkozen. Borginon die overtuigd was dat de verkiezingsuitslagen zouden tegenslaan, speculeerde er misschien op dat geen van beiden een kans

21. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 28 maart 1936.

22. Cfr. *supra*.

23. Cfr. *infra*.

maakte. Zo zou geen van de drie personen tegen wie hij exclusieven had uitgesproken in het Parlement zetelen.

Als De Clercq inderdaad had toegezegd dat de parlamentsfractie zou werken binnen de contouren van het verkiezingsprogramma en dat de VNV-leider de partijtucht zou laten gelden in de parlamentsfractie, dan had Borginon meer bereikt dan dat hij mocht verhoppen.

Men vraagt zich af of Staf De Clercq zijn vriend Borginon niet had gelijmd met loze beloften. En of Borginon oprecht was toen hij aan het einde van zijn brief schreef dat hij zich gelukkig zou achten mocht er in Antwerpen een andere oplossing gevonden worden, kan al evenzeer worden betwijfeld.

Borginon beoogde zeer duidelijk een sleutelpositie in het VNV om zijn politiek te kunnen doordrukken. Zijn verkiezing onder de gestelde voorwaarden was daartoe een vereiste.

Wat werkelijk op het spel stond blijkt uit een brief die hij op 29 maart 1936 aan de VNV-leider schreef. Hij had vernomen dat Staf De Clercq de VNV-Kamerleden wilde verplichten altijd zijn directieven te volgen. Dat was onaanvaardbaar.

“Het is met tegenzin dat ik zo spoedig reeds meen te moeten herinneren aan zin en draagwijdte van ons akkoord. [...] Dit zou betekenen dat het in uw bedoeling ligt de verkozenen die lid zijn van het VNV, aan een andere discipline dan die van de Kamergroep zelf te onderwerpen.”

Borginon wilde dus van de parlementaire fractie een onafhankelijk orgaan maken waarvan hij – daar kan weinig twijfel over bestaan – de leiding zou hebben. Op termijn zou de parlementaire groep allicht de werkelijke leiding van de partij vormen.

Borginon gaf alvast zijn directieven bij de verkiezingsonderhandelingen in andere arrondissementen. Aan Bert en Frans D’Haese schreef hij op 4 april 1936 dat in Oost- en West-Vlaanderen een akkoord moest worden bereikt met de familie De Lille omdat in beide provincies enig succes slechts mogelijk was als met de De Lilles een

akkoord werd bereikt. Opnieuw wierp hij zijn kandidatuur in de waagschaal:²⁴

“Ik ben vast besloten geen kandidatuur te Antwerpen te aanvaarden wanneer in Oost-Vlaanderen een hernieuwing van de verkiezingsramp van 1921 te verwachten staat en iedere aangroei in West-Vlaanderen meteen uitgesloten wordt.”

Omdat Borginon steeds nieuwe eisen stelde, bleef zijn kandidatuur onzeker. De Antwerpenaars hebben daarom naar alternatieven gezocht. Op 29 maart 1936 greep een ontmoeting plaats tussen de kopstukken van de Antwerpse Frontpartij en VNV-afdeling enerzijds en Frans Daels anderzijds waarop de Antwerpenaars Daels de eerste plaats aanboden. Daels meende dat hij als voorzitter van het IJzerbedevaart-comité het aanbod niet kon aanvaarden. Hij zou echter de leden van het comité raadplegen en daarna zijn houding bepalen. Hij was dus niet a priori tegen het voorstel gekant. Daels raadpleegde enkele Antwerpse leden van het comité (o.m. Jef Rombouts) die een negatief advies gaven. Daels liet op 4 april 1936 weten dat hij de kandidatuur niet kon aanvaarden.²⁵

Op 6 april 1936 aanvaardde Borginon tenslotte de kandidatuur. In een lange nota gericht aan de Antwerpse VNV'ers Jan Timmermans en Frans Daeseleire enerzijds en aan de voorzitter van de Antwerpse Frontpartij, Leo Augusteyns, anderzijds herhaalde hij de bedongen voorwaarden en gaf hij zijn visie op de te volgen politieke lijn.²⁶ Staf De Clercq ontving er een kopie van. De VNV-leider kon dus kennis nemen van het beleid dat Borginon in het Parlement wilde voeren. Hij stelde dat komaf moest gemaakt worden met het steriel principieel radicalisme. Er moest geijverd worden voor een federaal statuut dat als

24. AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Bert en Frans D'Haese, 4 april 1936.

25. ADVN, Archief IJzerbedevaarten, Briefwisseling Frans Daels, 1936-1944, doos 620. Leo Augusteyns aan Clemens De Landtsheer, 31 maart 1936; Frans Daels aan Clemens De Landtsheer, 2 april 1936; Frans Daels aan Leo Augusteyns, 4 april 1936. Met dank aan Francis Weyns die zo vriendelijk was mij op deze stukken te wijzen.

26. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. H. Borginon, Nota betreffende de verkiezingsactie te Antwerpen, 6 april 1934.

een Vlaams-nationalistisch minimum het uitgangspunt kon zijn voor een samenwerking met al degenen die dat minimum aanvaardden. Borginon wees dus al in de richting van de concentratiepolitiek die vanaf de zomer door de gematigde vleugel van het VNV werd gevoerd. I.v.m. de staatsinrichting wees hij een overdreven versterking van het uitvoerend gezag van de hand. Hij was wel van mening dat een functionele decentralisatie van de wetgevende macht zich opdroeg door de oprichting van publiekrechtelijke beroepsorganisaties. Maar in laatste instantie moest het staatsgezag door het Parlement worden gedragen dat niet mocht gereduceerd worden tot een orgaan dat louter de begroting stemde.

Deze nota bewijst opnieuw dat Borginon de ambitie koesterde na zijn verkiezing de politieke lijn van het VNV fundamenteel te wijzigen.

Men kan zich de vraag stellen of Borginon zijn invloed en zijn macht in het VNV niet al te zeer overschatte. Het vervolg van het verhaal toont dat m.i. duidelijk aan.

Op 9 april 1936 stuurde Borginon een zoveelste waarschuwing aan het adres van de VNV-leider.²⁷ Hij had vernomen dat Reimond Tollenaere op de eerste plaats zou staan in Roeselare waar hij door "voor deze zuivere onder zuiveren, smadelijke hulp van De Lille een ernstige kans krijgt om verkozen te worden". Dat daaruit zou volgen dat Ward Hermans nu in Mechelen op de lijst zou komen, zou voor Borginon het toppunt zijn. Hij waarschuwde De Clercq dat hij in dat geval zijn conclusies zou trekken. Hij had ook vernomen dat er geen sprake meer was van de vervanging van Jeroom Leuridan door Paul Beeckman.²⁸ Hij besloot dat West-Vlaanderen niet de minste rekening hield met de voorwaarden die hij had gesteld. Later zou Borginon

27. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 9 april 1936.

28. Borginon had van Beeckman wel vernomen dat hij de eerste plaats had aangeboden gekregen in Kortrijk. Dat hij niet toehapte zal wel te maken hebben met het feit dat er weinig kans bestond dat het Vlaams Nationaal Blok in dat arrondissement een zetel zou behalen: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Paul Beeckman aan Hendrik Borginon, 5 april 1936.

beweren dat Staf De Clercq persoonlijk de kandidatuur van Beeckman onmogelijk had gemaakt.²⁹

Ook in Antwerpen waren er moeilijkheden. Borginon schreef dat Maurits Lambreghts een echte hetze tegen hem ontketende. Niet zonder sarcasme constateerde Borginon dat het VNV een autoritaire beweging heette te zijn terwijl een gowleider openlijk stookte tegen de plannen van de leiding.

Maurits Lambreghts was hevig ontstemd over het feit dat hij gepasseerd werd als lijsttrekker. Het Antwerpse Front had een veto tegen hem uitgesproken. Maar ook binnen het Antwerpse VNV waren er enkele zwaargewichten zoals Jan Timmermans en Frans Daeselaire die Lambreghts met plezier zagen sneuvelen. Ook Herman Van Puymbrouck kantte zich tegen zijn kandidatuur. Lambreghts nam ontslag als gowleider toen Hendrik Borginon de eerste plaats op de lijst aanvaardde. Hij verdween uit het VNV toen hij kort na de verkiezingen als lid werd geschrapt.³⁰ In de polemieek die plaatsgreep n.a.v. zijn ontslag beweerde Lambreghts dat hij op geen enkel moment werd geraadpleegd i.v.m. de samenstelling van de lijsten. Hoewel Lambreghts de kern van het conflict ideologisch noemde, nl. het feit dat het Vlaams Nationaal Blok-programma de Dietse doelstelling met voeten trad, is het zonder meer duidelijk dat het in de eerste plaats om een personenkwestie ging.³¹

Wellicht was hij inderdaad verantwoordelijk voor een campagne tegen Hendrik Borginon in de schoot van het Antwerpse VNV. Zo werd o.m. een pamflet verspreid dat de VNV'ers opriep tegen Borginon te stemmen.³²

29. Cfr. *infra*.

30. *Strijd*, 21 juni 1936. Aanvankelijk had Staf De Clercq het ontslag van Lambreghts niet aanvaard. Hij was voorzichtig genoeg om af te wachten tot na de verkiezingen: ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Edgar Lehembre, s.d. [begin mei 1936].

31. AMVC, Dossier Maurits Lambreghts, L 163 B. Brief van Maurits Lambreghts aan *De Schelde*, 12 juni 1936. Toen *De Schelde* deze repliek op een artikel van Jan Timmermans (9 juni 1936) niet opnam, verspreidde Lambreghts hem onder de vorm van een pamflet.

32. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B.

“Het VNV kampt alleen voor eigen doelstellingen. Geef dus voorkeurstem aan onze leden of stem wit, in geen geval voor de zoetwaterfederalist Borginon.

Dietsland Hou Zee!”

De belangrijkste problemen rezen echter buiten Antwerpen. Toen Borginon in Mechelen onderhandelde met advocaat Lens en hem de eerste plaats aanbood, werd hem gemeld dat Ward Hermans er op stond de eerste plaats te bekleden. Borginon schreef nog dezelfde dag een ultimatum aan de VNV-leider.³³

“Ward kandidaat, op welke plaats op de lijst ook, betekent dat ik het te Antwerpen opgeef [...]. Waar ik me diep aan erger is dat mij namens het VNV van in het begin werd verzekerd dat van een kandidatuur van Hermans geen spraak zou wezen, dat die zaak in orde was (woorden van Van Puymbrouck) en dat nu blijkt dat niemand noch de moed noch, tegenover Ward zowel als tegenover mij, de eerlijkheid heeft gehad die kwestie met hem af te handelen, alvorens uw dienaar en het Vlaamse Front werden geleid waar we nu staan. [...]

Onder deze voorwaarden kan ik niet verder gaan: wie er voor verantwoordelijk is, kan nu maar zorgen de kandidatuur Hermans binnen de drie dagen uit de weg te ruimen. Zoniet bericht ik het Vlaamse Front dat ik aan hun uitnodiging en die van het VNV geen gevolg kan geven.”

Staf De Clercq antwoordde dat hij geen rekening kon houden met exclusieven tegen personen en dat hij nooit een ondertekende overeenkomst zou loochenen. Hij verwees naar het akkoord dat met Hermans was gesloten bij zijn toetreding tot het VNV in augustus 1935 en dat de kandidatuur van Hermans niet uitsloot. Hij schreef dat noch hijzelf noch Ward Hermans een blaam trof. Het was Herman Van Puymbrouck die Borginon de verzekering had gegeven dat Hermans aan een kandidatuur zou verzaken.³⁴

33. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 11 april 1936.

34. AMVC, Dossier Hednrik Borginon, B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 12 en 14 april 1936.

“Ik wil tot de uiterste grens gaan opdat U een kandidatuur zoudt aanvaarden [...]. Doch wanneer gij [...] exclusiees stelt die al het goede dat door uw kandidatuur wordt teweegebracht, zouden vernietigen en het VNV kapot maken, dan kan er geen sprake zijn dat ik daar zou op ingaan. [...] [Ik wijs] er op dat niet de kwestie van programma een hinderpaal is [...] voor het van wal steken. Als na de verzekering door mij gegeven voor het streven naar de meest mogelijke homogeniteit in de Vlaams-nationale Kamergroep, waarvoor mijn aanwezigheid toch een element van tamelijke sterke waarborg is, het geheel moet springen op een kwestie van personen, in godsnaam dan.”

Borginon trok zijn conclusies. Hij meldde aan de Antwerpse partijen dat hij zich terugtrok. Van het Antwerpse Front ontving hij prompt een telegram dat het bestuur het met zijn beslissing eens was en dat de kandidatuur van Hermans werd verworpen.³⁵ Van VNV-zijde bleef men aandringen dat hij alsnog zou aanvaarden.³⁶

Een ultieme vergadering greep plaats te Brussel waarop een delegatie uit Antwerpen Borginon trachtte te overtuigen. Er werd geen verslag van teruggevonden. Hendrik Elias, die er aanwezig was, getuigt dat Borginon hardnekkig bleef weigeren totdat August Borms in een emotioneel moment hem bezwoer te aanvaarden opdat de eenheid in Antwerpen kon worden hersteld.³⁷ Borginon zwichtte.

Op 29 april schreef hij een bittere brief aan Staf De Clercq:³⁸

“Op dit ogenblik zult gij vernomen hebben dat ik, in de smadelijkste voorwaarden, de kandidatuur te Antwerpen heb aanvaard, omdat uw schitterend beleid ons in een straat zonder eind had geholpen. Van de wensen door mij gesteld en die aangenomen waren, blijft niets recht dat enige waarde heeft.

35. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, Leo Augusteyns aan Hendrik Borginon, 14 april 1936.

36. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Frans Daeseleire aan Hendrik Borginon, 16 april 1936.

37. H.J. ELIAS, *op. cit.*, deel 3, pp. 208-209.

38. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 29 april 1935.

Het enige resultaat van uw bemoeiing met de samenstelling der lijsten, is de uitsluiting van Beeckman in West-Vlaanderen iets waarvan ge wist dat het mij diep zou grieven, en dat ik niet zo gauw zal vergeten.

Ik wens dan ook het schip schoon te vegen en ontsla U uitdrukkelijk van elke verbintenis, zowel betreffende medekandidaturen als voor de verkiezingsstrijd te Antwerpen of elders, de houding van *De Schelde*, of, voor later, het optreden van de VNV'ers in de Kamer, het al of niet in de wind slaan van het verkiezingsprogramma, het bepalen van de collectieve gedragslijn enz.

Van mijn kant, indien ik verkozen wordt, en ik zou straks het tegendeel gaan wensen, ben ik vast besloten het VNV niet meer te kennen, noch het in iets te ontzien, verre ervan dat ik mij er in de minste mate solidair mee zou achten. Zo weten we tenminste wat we aan mekaar hebben.”

Alleen het onverstaanbaar pragmatisme van Staf De Clercq maakt het begrijpelijk dat de leider van een autoritaire partij dergelijke lijsttrekker accepteerde. Zijn antwoord aan Borginon spreekt boekdelen.

“Ik neem nota van uw oorlogsverklaring, doch houd rekening met de omstandigheden waarin ze werd opgesteld. Daar moet iemand ‘de slimste’ zijn, zeggen de boeren.”

Waarom Borginon uiteindelijk aanvaardde, is moeilijk te verklaren. Was de wens om opnieuw in het parlement te zetelen sterker dan zijn afkeer voor de VNV-politiek? Dat is niet onmogelijk. Toch lijkt zijn verzaking aan een kandidatuur geen pose geweest te zijn, zodat men kan twifelen of politieke ambitie de belangrijkste drijfveer was.

Hoe het ook zij, politiek had Borginon een zware nederlaag geleden. De poging om met zijn kandidatuur een koersverandering in het VNV te bewerkstelligen was totaal mislukt. Hij veroorzaakte integendeel de verdere teloorgang van de Antwerpse Frontpartij.

In de Frontpartij was de samenwerking met het VNV slechts moeizaam aanvaard. O.m. voorzitter Leo Augusteyns en ook het bestuurslid Adelfons Henderickx hadden er zich fel tegen verzet.³⁹ De

39. AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Karel Angermille aan Hendrik Borginon, Jan Timmermans en Frans Daeseleire, 8 april 1936. T. VANDERKINDERE, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Antwerpen 1933-1940*,

kandidatuur van Borginon had het verzet doen wegebben, vooral ook omdat de voorwaarden die hij stelde hoop lieten voor de toekomst. Toen Borginon afzag van zijn kandidatuur besliste de Algemene Vergadering van het Front de besprekingen met het VNV af te breken. Er werden zelfs contacten gelegd met de Antwerpse “Radicale Partij”. Toen Borginon ter elfder ure dan toch aanvaardde, forceerde een deel van het bestuur van de Frontpartij een nieuwe samenwerking met het VNV. Dit had zware spanningen tot gevolg in het bestuur en leidde uiteindelijk tot het ontslag van voorzitter Leo Augusteyns, secretaris Karel Angermille en ondervoorzitter Laureys. De partij werd dus onthoofd. Ook op lagere echelons namen bestuursleden ontslag. Eén van hen schreef aan Borginon dat hij ontslag nam omdat hij niet, zoals Borginon wel had gedaan, zijn eigen voorwaarden wilde verlooche-
nen.⁴⁰ Leo Augusteyns motiveerde in *De Dag* zijn ontslag. Hij weigerde nog politieke verantwoordelijkheid te dragen voor een partij die koppelde met Ward Hermans, een man die aan de lijst “niet alleen een fascistisch, maar op de koop toe een Hitleriaans karakter” geeft.⁴¹

Het is de ironie van de geschiedenis dat Hendrik Borginon tot twee maal toe de teloorgang van de Antwerpse Frontpartij – in feite zijn ideologische bondgenoten – onvrijwillig in de hand werkte. Dat had hij gedaan toen hij zich in 1934 ingespannen had om Herman Van Puymbrouck met *De Schelde* naar het VNV te halen. Dat deed hij nu opnieuw doordat hij onrechtstreeks mee verantwoordelijk was voor een nieuwe scheuring in de Frontpartij.

In Antwerpen konden door de affaire met Borginon pas op de valreep de lijsten worden samengesteld. Op de tweede plaats stond de arts Edgar Lehembre. Lehembre was pas begin 1936 actief geworden in het VNV. Hij werd leider benoemd van het gewest Antwerpen-Noord. In mei 1936 schopte hij het tot arrondissementsleider in

RUGent, onuitgegeven licentieverhandeling, 1977, pp. 72-73.

40. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van E. De Vos aan Hendrik Borginon, 4 mei 1936. E. De Vos was secretaris van de afdeling Borgerhout en van het kantonaal bestuur van Borgerhout. Ook Leo Augusteyns schreef aan Borginon dat hij diep ontgoocheld was in diens houding: *Ibidem*, 5 mei 1936.

41. *De Dag*, 7 en 18 mei 1936.

vervanging van Maurits Lambreghts.⁴² Als eerste opvolger voor de Kamer stond de Fronter Hendrik Picard die ook de senaatslijst trok.

De samenstelling van de Vlaams Nationaal Blok-lijsten was gericht op het behalen van een maximaal succes. De Antwerpse geschiedenis toont aan dat VNV-personaliteiten werden opgeofferd als dat nodig werd geacht. Tenslotte had Maurits Lambreghts het Antwerpse VNV opgericht en uitgebouwd. Zijn tegenstanders ontkenden zijn verdiensten op dit vlak niet. Hij moest sneuvelen om de samenwerking met het Antwerpse Front mogelijk te maken. Niet alleen in Antwerpen kregen niet-VNV'ers verkiesbare plaatsen toegewezen: er was de familie De Lille in Oost en West-Vlaanderen die praktisch zeker was van een zetel en die later bij de provincieverkiezingen een tweede mandaat zou veroveren; er was Edmond Van Dieren in Turnhout-Mechelen. Merkwaardig is ook de sterke vertegenwoordiging van VNS: Jef Hermans en Jef Deumens in Limburg, Karel Lambrechts in Brussel, Marcel De Ridder in Aalst en Jef Devroe in Brugge. Het VNS had uitzicht op verscheidene verkozenen. Het wijst erop dat in de VNS-kandidaten grote verwachtingen werden gesteld.

Door de geslaagde strategie van het Vlaams Nationaal Blok waren er nauwelijks Vlaams-nationalistische dissidenties. In Aalst kwam het uittreidend kamerlid Karel Van Opdenbosch op met een afzonderlijke lijst. Hij koppelde zijn lijst met die Van Hector Plancquaert in Sint-Niklaas. In Kortrijk waagde Gustaaf Doussy opnieuw zijn kans. Deze drie gewezen daensisten stelden zich op een uitgesproken democratisch en anti-fascistisch standpunt. Door de gebeurtenissen rond de Antwerpse Frontpartij waren zij totaal geïsoleerd.

3. *De kiesstrijd*

Hierboven zagen we dat het verkiezingsplatform van het Vlaams Nationaal Blok afstapte van het VNV-programma. De Groot-Nederlandse doelstelling werd ingeslikt en de anti-democratische doelstelling afgezwakt en verhuld. Het is nuttig na te gaan welke accenten gelegd

42. ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Edgar Lehembre, s.d. [begin mei 1936].

werden tijdens de verkiezingspropaganda. Bleef de propaganda binnen de contouren van het programma? Welke accenten werden er gelegd? Op welke groepen richtte de propaganda zich? Tegen welke groepen werd vooral gereageerd?

Het VNV-weekblad *Strijd* hanteerde consequent de terminologie van het verkiezingsprogramma. Orde, welvaart en vrede waren de slagwoorden. De benaming Vlaams Nationaal Blok werd systematisch gebruikt.

De propaganda richtte zich tegen alle andere partijen. Toch was vooral de BWP het mikpunt van de VNV-propaganda. De socialisten werden voorgesteld als de wegbereiders van het communisme. Betekenisvol is dat de voorpagina van *Strijd* op 24 mei 1936, de verkiezingsdag, volledig in het teken stond van het communistische gevaar. De weken daarvoor was er op dat thema gehamerd. De volksfronten in Spanje en Frankrijk waren koren op de molen van de propaganda. "Na Spanje, Frankrijk, na Frankrijk, België" was een courante slogan. Het Frans-Russisch pact van maart 1935 en de verkiezingsoverwinning van het Franse Volksfront boden een uitstekende gelegenheid om het gevoelige thema van de militaire relatie van België en Frankrijk te koppelen aan het anticommunisme. "'t Frans-Russisch militair akkoord draagt zijn eerste vruchten. [...] Zullen de Vlamingen toelaten dat ook België, gebonden door het Franco-Belgisch militair akkoord, een speelbal wordt van de bloedrode communisten en in de aanstaande wereldoorlog meegesleurd wordt als sateliet van Moskou?" vroeg *Strijd* zich af op 10 mei 1936.

Het hele anticommunistische register werd opengetrokken. In een verkiezingspamflet heette het:⁴³

"De regering Van Zeeland marcheert onder de zweep van communisten en socialisten. Vandaag de zweep, morgen de brandtoorts om onze huizen en kerken in brand te steken; morgen de dolk en de kogel om priesters en kloosterlingen te vermoorden; morgen het nieuw bolsjewistisch evangelie, tot vernietiging der familie en het wegcijferen van de eigendom."

43. ARA, KA, Bundel 940. *Het VNV naar de macht!*, Gooik, [1936].

De BWP werd ook geassocieerd met fraude en verkwisting. Het VNV van zijn kant werd door de BWP bekampt als een fascistische partij, wat door de VNV-propaganda ten zeerste werd gelogenstraft.⁴⁴

Een debat tussen Hendrik Elias en August Balthazar te Aalst op 29 april 1936 werd breed uitgesmeerd in de VNV-pers.⁴⁵ Het debat draaide vooral over het al dan niet fascistisch-zijn van het VNV. Elias verklaarde dat de buitenlandse politiek van het VNV niets te maken had met een voorkeur voor het fascisme. Het VNV had zich uitgesproken tegen het Verdrag van Versailles, vóór en na het aan de macht komen van de Nazi's in Duitsland. Het VNV veroordeelde trouwens, aldus Elias, de rassenpolitiek, de "Kulturkampf" en het autoritair optreden van het Hitlerregime. Het regime dat het VNV nastreefde is allerminst fascistisch, betoogde Elias, daar het gesteund zal zijn op volksmedezeggenschap. Het corporatistisch standpunt van VNV stond dicht bij de nieuwe opvattingen van Hendrik De Man. Maar de BWP gleed steeds meer af naar het communisme, aldus Elias. August Balthazar repliceerde dat Elias een fascist was zonder het zelf te beseffen. Hij daagde de VNV-gouwleider uit zeer precieze uitspraken te doen over het VNV-standpunt inzake de fundamentele vrijheden, het algemeen stemrecht, de positie van de vakbeweging, het functioneren van de corporaties enz. Elias antwoordde dat het VNV de vrije meningsuiting verdedigde. Het VNV wilde een echt algemeen stemrecht, hetgeen ook stemrecht verleende aan de vrouw en de familie. De vakbonden moesten nationaal georganiseerd worden en vermits ze een a-politiek karakter zouden hebben, zou er slechts één vakbond meer zijn. Balthazar besloot dat het debat het bewijs leverde dat het VNV in wezen een fascistische partij was. *Strijd* besloot:

"De socialisten kunnen onmogelijk in de leer of het programma van het VNV een bewijs vinden voor hun verwijt van fascisme. Zij denken dat het voor de massa genoeg is wanneer ze het eenvoudig blijven beweren, Voltaire getrouw: liegt er maar op los, er zal toch iets van overblijven."

44. O.m. *Voor Allen*, 3 mei 1936: "Vlaams Nationaal Blok is VNV-fascisme".

45. O.m. *Strijd*, 3 mei 1936.

De Katholieke Partij werd vooral zwakheid verweten. De partij capituleerde voortdurend op Vlaams gebied en ze kon onmogelijk een dam opwerpen tegen het communistische gevaar. De VNV-propaganda hield er rekening mee dat vele kiezers twijfelden tussen de Katholieke Partij en het Vlaams Nationaal Blok. Er werd gelonkt naar de groep rond *Nieuw Vlaanderen. De Schelde* nam op 24 maart 1936 een artikel over uit dit weekblad omdat het bewees “hoe dicht deze strijdgenoten [...] bij het Vlaams Blok staan”. *Strijd* blokletterde op de dag van de verkiezingen: “Er bestaat in Vlaanderen slechts een enkele manier om tegelijk Vlaams en Katholiek te stemmen: stemt Vlaams-nationaal”.

Rex kreeg de volle laag in de VNV-propaganda. De partij werd voorgesteld als franskiljons en demagogisch. Vooral *De Schelde* ging hevig tekeer tegen Rex. “Rex ... crêvera. Achter het mom van Rex verschuilt zich de Belgische reactie en 't franskiljonisme”, schreef de krant op 8 mei 1936. Maar tussen de regels door merkt men de onzekerheid over de werfkracht van Rex. De kop “Het Rex-tij is uitgeschuimd. De VNV-vloed komt op”⁴⁶ typeert goed de campagne tegen Rex. Men beseftte dat Rex op een niet geringe aanhang kon rekenen, ook in Vlaanderen. *Strijd* van 17 mei 1936 titelde defensief: “Rex is een gevaar voor Vlaanderen. Katholieke Vlamingen laat U weer niet misleiden. In 1932 ‘de ziel van het kind’! In 1936 Rex?”. Rex werd voorgesteld als een katholiek manoeuvre. Het was een zet van het partijkatholicisme. Na de verkiezingen zouden de Rex-verkozenen gewoon tot de katholieke partij toetreden en er de Franstalige vleugel versterken.⁴⁷

Ten aanzien van de “scandalitis” reageerde de VNV-pers dubbelzinnig. Aan de ene kant werd Rex sensatiezucht verweten, aan de andere kant had de VNV-propaganda op dit vlak niets te leren van Rex. Een enkele keer werd Rex als een bondgenoot van het VNV voorgesteld in de strijd tegen het partijgeknoei. “Rex heeft gelijk. [...] Aan de

46. *Strijd*, 29 maart 1936.

47. AMVC, Dossier Vlaams Nationaal Blok, B 641 D. *Hier hebt ge Rex in zijn blote billen.*

bezemdragers van Rex onze kampgroet”, schreef de Kortrijkse arrondissementsleider Frans Strubbe in *De Schelde*.⁴⁸

Naarmate de verkiezingen naderden werden allerhande politico-financiële schandalen dikker in de verf gezet. Alle partijen hadden er zich aan schuldig gemaakt. “Het VNV is arm maar eerlijk” blokletterde *Strijd* op 8 maart 1936. *De Schelde*, dat eind 1935 al een wekenlange campagne had gevoerd tegen Frans Van Cauwelaert n.a.v. diens verwikkeling in enkele politiek-financiële dossiers, raketde die zaak weer op. Opnieuw bleek de krant goed geïnformeerd. Geruchten deden de ronde dat *De Schelde* haar informatie ontving van Gustaaf Sap. Toen de krant een hypothecaire akte publiceerde waaruit bleek dat Van Cauwelaert enkele dagen vóór de devaluatie van de frank een hypotheek op zijn woning had genomen, spande de geviseerde een proces in.⁴⁹ Het was een gelegenheid om de katholieke politicus opnieuw op de korrel te nemen. Maar ook “de rode ministers” kregen ruim hun deel.

De middenstanders waren een groep waar de Vlaams Nationaal Blok- propaganda speciaal op mikte. Vrijwel ieder week publiceerde *Strijd* er een artikel over. Speciale strooibiljetten werden verspreid.⁵⁰ Er werd gewezen op de handelaars die op de Vlaams Nationaal Bloklijsten stonden. Het VNV had een speciale commissie opgericht om de middenstandsbelangen te integreren in het Vlaams Nationaal Blokprogramma.⁵¹ Het wetsvoorstel-Elias van 27 februari 1936 tegen de grootwarenhuizen diende als uitgangsbasis en was natuurlijk een belangrijke propagandistische troef.

Belangrijker dan alle andere verkiezingsthema's was in de VNV-propaganda het thema van de oorlogsdreiging. Het Vlaams Nationaal

48. *De Schelde*, 18 maart 1936.

49. *De Schelde*, 8, 11, 18 en 19 maart 1936. De campagne vond gelijktijdig plaats met de door Léon Degrelle gelanceerde lastercampagne. Het bekende artikel “J'accuse Van Cauwelaert” verscheen op 6 maart in *Rex*. Van Cauwelaert won zowel het proces tegen *De Schelde* als tegen Degrelle.

50. AMVC, Dossier Vlaams Nationaal Blok, B 641 D. *Dagmarkters, vroegmarkters, demonstreeders, De middenstand in nood*.

51. AMVC, Dossier VNV, V 34597 D. Ernest Van den Berghe aan ???, 17 maart 1936.

Blok wierp zich op als de enige echte anti-oorlogspartij. Antimilitaristische slogans waren niet van de lucht. Het Frans-Belgisch Militair Akkoord stond natuurlijk centraal. Het Verbond van Vlaamse Oudstrijders (VOS) werd rechtstreeks aangesproken. Het Vlaams Nationaal Blok schaarde zich achter alle eisen van de oudstrijders.⁵² Er werd op gewezen dat de Vlaams-nationale verkozenen zich hadden ingespannen voor de behartiging van de oudstrijdersbelangen.⁵³ Het is duidelijk dat VOS beschouwd werd als een potentieel kiesreservoir voor het Vlaams Nationaal Blok. Daarbij mag men niet vergeten dat de oudstrijders er het afgelopen jaar in geslaagd waren een brede mobilisatie op gang te brengen tegen het Frans-Belgisch Militair Akkoord.

4. *Besluit*

In een aan Staf De Clercq gericht memorandum, de dato maart 1936, vatte Hendrik Borginon, de vaak in onmin met de partij levende leider van de Vlaams-nationale kamergroep, de pre-electorale evolutie van het VNV in een notedop samen.⁵⁴ Zijn analyse kan meteen een besluit zijn van dit eerste deel:

“In extremis heeft [...] het VNV, na eerst de enige logische beslissing te hebben genomen de verkiezingsstrijd aan te binden op zijn integraal programma, de bakens verzet, en wel zo volkomen dat het nu als organisme niet aan de verkiezingen deelneemt en zijn leden machtigt, ja zelfs aanzet, tezamen met andere nationalistische groepen samen te werken

52. Toen VOS een enquête instelde naar de houding die de verkiezingskandidaten in het Parlement zouden innemen inzake landsverdediging in het algemeen en het “nieuwe Frans-Belgische militair akkoord” in het bijzonder antwoordden alle belangrijke VNV'ers in de door VOS gewenste zin. 82 Vlaams Nationaal Blok-kandidaten beantwoordden de enquête. 78 beweerden voorstander te zijn van een eenzijdige ontwapening: *VOS*, 17 en 24 mei 1936.

53. H. Borginon, Aan de Vlaamse oudstrijders en invaliden, in: *De Schelde*, 12 mei 1936; H. Gravez, Oudstrijders en opgeëisten. Hoe hun belangen behartigd werden, in: *De Schelde*, 20 mei 1936. Borginon bracht in een verkiezingspamflet hulde aan VOS voor de inzet tegen het Frans-Belgisch Militair Akkoord: AMVC, Dossier Vlaams Nationaal Blok, B 641 D. *Wat wil het Vlaams Nationaal Blok?*, mei 1936.

54. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon, Memorandum, s.d. [maart 1936].

op een basis die niet specifiek nationalistisch meer is.”

Het VNV koos inderdaad voor de meest opportunistische oplossing.

Dat bleek ook bij de samenstelling van de lijsten. Bij de samenstelling van de lijsten was pragmatisme troef. Er werd gekozen voor kandidaten die een garantie boden tot succes, ook al moesten daarvoor soms VNV-leiders de baan ruimen voor niet-VNV'ers. Behalve in Antwerpen, leidde dat niet tot noemenswaardige problemen. In Antwerpen liet de waarnemende gouwleider zich niet goedschiks opzijschuiven. De partijleiding drukte niettemin de kandidatuur van Hendrik Borginon door omdat het de enige mogelijkheid was om de Antwerpse Frontpartij tot een kartel te bewegen. Borginon probeerde zijn positie uit te baten om politieke invloed te winnen in het VNV. Zijn demarche mislukte en had als enige gevolg dat de Frontpartij, en daarmee het laatste democratische alternatief, virtueel werd uitgeschakeld.

Ook in de kiespropaganda vierde het pragmatisme hoogtij. Het programma van het VNV werd tijdelijk begraven en vervangen door brede thema's die aansloten bij de klassieke Vlaams-nationalistische eisen. Ook de partijnaam werd ingeslikt. Het Vlaams Nationaal Blok kwam op onder de slagwoorden orde, welvaart en vrede. Vooral de strijd tegen het Frans-Begische Militair akkoord werd uitgebraat. Maar het anticommunisme tekende ook de campagne. Dit laatste thema zou nog sterker naar voren komen bij de campagne voor de provincieraadsverkiezingen. Inmiddels was immers gebleken dat het electoraat sterk gepolariseerd was tussen links en rechts.

IV. DE UITSLAGEN: EEN GROOT SUCCES

1. De parlamentsverkiezingen

De uitslagen voor het Vlaams Nationaal Blok waren uitstekend. De groep haalde voor de Kamer 166.737 stemmen, een winst van 35.982 in vergelijking met de verkiezingen van 1932 en van 34.161 in vergelijking met 1929 toen de Vlaams-nationalisten een belangrijke overwinning behaalden. Het VNV behaalde in de Vlaamse provincies en de arrondissementen Leuven en Brussel 11,5 % (+2,3%) van de

stemmen. Vooral de zetelwinst was spectaculair. Het Vlaams Nationaal Blok haalde 16 verkozenen. Dat was een verdubbeling in vergelijking met 1932 en 6 verkozenen meer in vergelijking met 1929.

De zetelwinst voor de Senaat was nog spectaculairder. Met 160.212 stemmen (11,4% in Vlaanderen en Brussel) behaalde het Vlaams Nationaal Blok 5 rechtstreeks verkozen Senatoren. Met nog 1 gecoöpteerd senator en 3 provinciale senatoren bracht dat het totaal op 9 Senatoren. Dat waren er 8 meer dan in 1932 en 5 meer dan in 1929.

De grote verschuiving in het zetelaantal was niet alleen het gevolg van de stemmenwinst. Er waren 15 zetels meer te verdelen in de Kamer. In 1932 waren ook enkele zetels op het nippertje verloren gegaan door dissidenties. Dit keer hadden de dissidente lijsten geen noemenswaardige schade berokkend. De lijst-Van Opdenbosch behaalde in Aalst slechts 897 stemmen. Doussy deed het in Kortrijk met 419 stemmen nog slechter en Plancquaert telde met 302 stemmen in Sint-Niklaas helemaal niet meer mee. De daensistische of democratische Vlaams-nationalistische dissidentie die zich in de kiesstrijd resoluut antifascistisch had opgesteld, behaalde in het totaal 1.618 stemmen en was dus virtueel uitgeschakeld.

Het Vlaams Nationaal Blok was overal vooruitgegaan behalve in de arrondissementen Antwerpen, Aalst en Dendermonde.

Het arrondissement Antwerpen was een zwakke plek. De Blokl ijst behaalde er 10.584 stemmen (5,2%), nauwelijks enkele honderden stemmen meer dan de rampzalige uitslag die de Frontpartij er gehaald had in 1932. Rekent men de 870 stemmen mee die de dissidente Kristelijke Vlaamse Volkspartij behaald had in 1932 dan boerde het Vlaams-nationalisme in Antwerpen achteruit met 0,4%. Hendrik Borginon behaalde 778 voorkeurstemmen. Edgar Lehembre op de tweede plaats 483 en Arseen Kennes, de eerste Fronter op de derde plaats, slechts 71. Het verhoopte Borginon-effect had dus niet gewerkt. Dat wordt bevestigd door het feit dat de senaatslijst het met 11.335 stemmen beter deed dan de kamerlijst. Gemiddeld voor Vlaanderen bedroeg het aantal senaatsstemmen voor het Vlaams Nationaal Blok 96% van die van de Kamer. In Antwerpen was dat 107%. Nergens lag dat cijfer hoger. De Fronter Hendrik Picard behaalde op de senaatslijst

760 voorkeurstemmen.⁵⁵ Ook de opvallend betere uitslag voor de provincieraadsverkiezingen twee weken later is een aanwijzing.

Hendrik Borginon werd pas na apparentering verkozen. In één van zijn brieven i.v.m. de kandidatuur van Ward Hermans in Mechelen, had hij geschreven dat die er niet aan moest denken “langs mijn rug opnieuw naar het parlement [...] te klauteren”.⁵⁶ In feite werd Borginon gekozen met de Mechelse stemmen. Hendrik Picard werd later verkozen als provinciaal senator. Op die manier werd het Antwerpse Front toch nog beloond.

De uitslag in Antwerpen kan niet geïnterpreteerd worden zonder de gebeurtenissen die de verkiezingen waren voorafgegaan in rekening te brengen. De lijsten waren uiterst moeizaam en op de valreep totstandgekomen. De beide partijen hadden af te rekenen met zware interne spanningen. Net vóór de verkiezingen leidde dat ertoe dat de beide groepen a.h.w. werden onthoofd. Bij het VNV stapte arrondissement-leider Maurice Lambrechts op samen met enkele medestanders, bij het Front stapte de hele partijtop op. Dit heeft zonder twijfel electorale gevolgen gehad. Het precieze effect van deze perikelen is moeilijk in te schatten.

Opvallend is dat het verlies zich situeerde in de stedelijke kantons (Antwerpen, Berchem, Borgerhout) terwijl de landelijke kantons gemiddeld 1% vooruitgingen. De afkalving van het stedelijk electoraat dat het Vlaams-nationalisme al langer kenmerkte, ging dus verder. Wellicht stapte opnieuw een deel van de aanhang van de Fronters over naar andere partijen.

De katholiek Hendrik Borginon had evenmin als de vrijzinnige Herman Vos in 1932 succes geboekt. Men vraagt zich af of de vaak aangevoerde tegenstelling katholiek-vrijzinnig überhaupt een rol speelde en niet veeleer oorzaken moeten worden gezocht in een

55. De uitslagen in deze paragraaf werden overgenomen uit: *Résultats des élections du 24 Mai 1936. Renouveau intégral de la Chambre et du Sénat*, Bruxelles, 1937 en E. DE SMET, R. EVALENKO en W. FRAEYS, *Atlas des élections belges 1919-1954*, Bruxelles, 1958.

56. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon aan Jan Matthijs Brans, 20 april 1936.

bredere ideologische context. In het arrondissement Antwerpen was de ideologische discussie de afgelopen jaren zeer hevig geweest, precies omdat de Frontpartij er overleefde als de democratische exponent van het Vlaams-nationalisme. Men kan zich afvragen of na al wat er voorgevallen was het Vlaams-nationalisme nog enige geloofwaardigheid had behouden in de ogen van degenen die principieel vasthielden aan de democratie. Maar werden ook niet heel wat radicalen afgestoten? Zowel Vos als Borginon waren elk in hun eigen context "democratische" boegbeelden.

Er waren nog andere factoren die het Antwerpse beeld mee bepaalden. Frans Van Cauwelaert behaalde als lijstduwer een monstercore van meer dan 20.000 voorkeurstemmen. De aanvallen die hij van Rex en ook van het VNV te verduren kreeg, hadden hem niet aan populariteit doen inboeten. Misschien hebben ze voor het Vlaams Nationaal Blok een omgekeerd effect gehad doordat een aantal vlaamsgezinde stemmen naar het belaagde flamingantische boegbeeld gingen. Dat verklaart misschien de uitzonderlijke verhouding tussen kamer- en senaatsstemmen voor het Vlaams Nationaal Blok. Rex deed het in Antwerpen bijzonder goed. De lijst haalde met 9,7% enkele duizenden stemmen meer dan het Vlaams Nationaal Blok. De middenstanders op wie het VNV mikte, konden bovendien ook nog kiezen voor een anti-belastingspartij. Tenslotte was er ook de lijst van de pacifist Leo Frenssen die een aantal proteststemmen binnenreef.

In Mechelen behaalde Ward Hermans een relatief succes. De kamerlijst kreeg er 5.157 stemmen (7,4%), dat was bijna 1% meer dan de twee Vlaams-nationalistische lijsten in 1932 hadden behaald. De winst bleef dus bescheiden. Hermans kreeg 1.007 voorkeurstemmen. Zijn populariteit was flink gestegen.

Ook in Mechelen speelde de verdeeldheid een rol. De Mechelse tak van de Frontpartij had laten weten dat ze niet zou stemmen voor de kamerlijst, wel voor de senaatslijst. Het bestuur schreef aan Hendrik Borginon dat de uitslag zou bewijzen dat Ward Hermans de slechtst

denkbare kandidaat was.⁵⁷ Dat was een vergissing. In tegenstelling tot het arrondissement Antwerpen scoorde de senaatslijst in Mechelen-Turnhout slechter dan de kamerlijsten. Edmond Van Dieren werd wel rechtstreeks verkozen. Hij behaalde 2.266 voorkeurstemmen, dat waren er 773 meer dan in 1932.

De bescheiden resultaten in Antwerpen en Mechelen werden ruimschoots gecompenseerd door de klinkende overwinning die Thomas Debacker in Turnhout behaalde. Zijn lijst kreeg met 14.260 (+ 4.007) stemmen meer dan een kwart van de kiezers achter zich (+8 %). Alleen Emiel Butaye in Ieper slaagde er in relatief meer stemmen te halen. Debackers voorkeurstemmen waren meer dan verdubbeld: 3.027. Voor het eerst was hij er in geslaagd de Katholieke Partij haar absolute meerderheid te ontfutselen.

De spreiding van de stemmen vertoonde hetzelfde beeld als bij de verkiezingen van 1932: Debacker stond sterk in de kantons Mol, Westerlo (meer dan 30%) en zwak in de katholieke bastions Hoogstraten en Turnhout (resp. 14% en 18 %).

Thomas Debacker werd rechtstreeks verkozen. Na apparentering sleepte Turnhout nog een tweede verkozene in de wacht. Dat moest normaal Arthur Heylen zijn, die tweede op de lijst stond. Hij verkoos echter zijn mandaat van provincieraadslid te verlengen. De eerste opvolger Karel Pelgroms vergezelde Debacker in de Kamer.

In Oost-Vlaanderen was er winst en verlies te noteren: verlies in Aalst en Dendermonde, winst overal elders.

De Aalstenaar Staf Van Nuffel had het niet kunnen waarmaken in Dendermonde. Het Vlaams Nationaal Blok verloor er met 7,3% meer dan 1.000 stemmen in vergelijking met de uitslag van de Frontpartij in 1932 (-2,7%). Twee populaire figuren waren weggevallen: de dienstweigeraar Joris De Leeuw was in het zog van Herman Vos overgestapt naar de BWP en de katholieke dissident Paul Seghers had zich teruggetrokken uit de politiek. De senaatslijst deed het nog veel

57. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Het bestuur van het Vlaamse Front Mechelen aan Hendrik Borginon, 22 mei 1936.

slechter in Dendermonde-Sint-Niklaas. Het aantal stemmen bedroeg slechts 84,6% in vergelijking met die van de Kamer. Nergens elders in Vlaanderen was die verhouding zo zwak.

Ook in Aalst zelf was voor de tweede achtereenvolgende verkiezing verlies te noteren. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er 10.723 stemmen (-1.437) of 16,2% (-2,7%). De stemmen van Karel Van Opdenbosch, die in 1932 nog de lijst van de Frontpartij had getrokken, compenseerden dit verlies maar voor de helft. Van Opdenbosch behaalde zijn stemmen vooral in het kanton Aalst (501), waar het Vlaams Nationaal Blok er 643 verloor. De rest van het verlies situeerde zich in de kantons Zottegem en Ninove, kantons waar de dissidenten een paar honderd stemmen haalden.

Wellicht waren het vooral daensistische kiezers die afhaakten, die ofwel Van Opdenbosch trouw bleven ofwel naar een andere partij overstapten. Dat wordt bevestigd door het feit dat de senaatslijst die getrokken werd door de oud-daensist en ziekenbondvoorzitter Jan De Neve een kleine 600 stemmen meer haalde dan de kamerlijst. Men kan vermoeden dat de daensistische kiezers hier nog niet afhaakten.

Na apparentering ging Bert D'Haese naar de Kamer. Hij behaalde 1.275 voorkeurstemmen. Jan De Neve werd verkozen voor de Senaat. Hij haalde 1.198 voorkeurstemmen.

In het arrondissement Sint-Niklaas bleven de Vlaams-nationalisten nagenoeg op een status quo: 5.205 stemmen (+ 47) of 10,2%. In het kanton Sint-Niklaas was er 1% verlies, terwijl in Sint-Gillis-Waas bijna 5% winst te noteren was. Voor het relatieve succes in Sint-Gillis-Waas was ongetwijfeld de daar wonende lijsttrekker Jan Seghers verantwoordelijk. Hij behaalde 575 voorkeurstemmen. De Wase arts Gerard De Paep deed ook zijn duit in het zakje. Hij kreeg nog 78 voorkeurstemmen meer. Door het spel van de apparentering ging Seghers naar de Kamer.

In het zwakke Oudenaarde boekte het Vlaams Nationaal Blok 2% winst, wat de score op 2.308 stemmen bracht (+ 750).

De winst in Oost-Vlaanderen werd vooral in Gent-Eeklo geboekt. Het Vlaams Nationaal Blok ging er 5% vooruit: 22.922 stemmen goed voor 15,6%. Het leverde 2 verkozenen op: Hendrik Elias en Jozef De Lille. Net als in 1932 droeg De Lille in belangrijke mate bij tot dit

succes. Hij behaalde 8.831 voorkeurstemmen, dat waren er nog 1.555 meer in vergelijking met zijn persoonlijke score van 1932. In de kantons waar het De Lille-effect toen voor een veelelvoudiging van het stemmenaantal had gezorgd, haalde het Vlaams Nationaal Blok nu nog 3.100 stemmen meer. Behalve in Eeklo zelf waar De Lille wellicht zijn plafond had bereikt met 35,7% (+ 4,7%) werd in deze kantons een winst geboekt, ver boven het arrondissementeel gemiddelde: Zomergem: 43,9% (+ 16,2%); Nevele: 43,7% (+ 12,7%); Deinze: 22,5% (+ 7,7%); Kaprijke: 32,2% (+ 7,4%). Bovendien werd in de aangrenzende kantons van dit gebied relatief gezien de sterkste stijging genoteerd: Waarschoot (23,8%) + 9,5%; Nazareth: 23% (+ 10,8%); Oosterzele: 19,3% (+ 15,3%), samen goed voor een winst van 2.101 stemmen. Men kan zich dus afvragen of het zich uitbreidend De Lille-effect hier ook niet voor een deel meespeelde.

In de Gentse agglomeratie deed het Vlaams Nationaal Blok het veel minder goed: Gent: 5,3% (+ 1,8%); Ledeberg: 8% (+ 3%); Evergem: 12% (+ 3,9%). In de noordelijke kantons Assenede en Lochristi lag de winst net onder het gemiddelde: resp. 8,6% (+ 4,9%) en 9,2% (4,4%).

Hendrik Elias verbeterde zijn persoonlijke score gevoelig. Hij haalde nu 1.197 voorkeurstemmen, 773 meer dan in 1932 toen hij zich nog maar pas in de actieve partijpolitiek had begeven.

Dat voor de analyse van de resultaten in Gent-Eeklo toch vooral rekening moet worden gehouden met de factor-De Lille, wordt ook aangetoond door de uitslag voor de Senaat. Gabriel De Lille behaalde er op de tweede plaats een record aantal voorkeurstemmen: 9.014. Hilaire Gravez behaalde er op de eerste plaats net geen 1.000. In 1932, toen Victor De Lille de senaatslijst duwde, was er een verschil van meer dan 1.000 stemmen in vergelijking met de kamerlijst. Nu was dit verschil nagenoeg verdwenen. Na apparentering werd Gravez verkozen.

In de provincie West-Vlaanderen boekte het Vlaams Nationaal Blok winst over de hele lijn. Met 41.623 stemmen (16%) ging de partij er 10.482 stemmen op vooruit (+ 3,7%). De winst tekende zich af in alle kantons, behalve in Menen waar licht verlies werd geleden.

In het arrondissement Roeselare-Tielt was de winst het grootst. Het Vlaams Nationaal Blok sprong er naar 9.488 stemmen (+ 3.882) of

18,5% (+ 7,3%). Reimond Tollenaere behaalde op de eerste plaats 743 voorkeurstemmen, Léon De Lille op de tweede plaats 962. Na apparentering werd Tollenaere verkozen. Dat het De Lille-effect ook hier een rol speelde blijkt uit het feit dat de beste resultaten geboekt werden in de kantons grenzend aan het "kernegebied" van de familie: Ruislede: 37% (+ 11,6%); Oostrozebeke: 28,6% (+ 14,6%); Meulebeke: 22,3% (+ 12,7%). Ook het zwakke resultaat van de senaatslijst kan hiervoor een aanwijzing zijn (87,5% van de stemmen voor de Kamer) Maar de effectieve impact is moeilijk te meten. Dat er andere factoren een rol speelden blijkt wel uit de relatief tragere groei in Izegem en Roeselare (resp. + 1% en + 3,7%).

Jeroom Leuridan had het in Veurne-Diksmuide-Oostende ook uitstekend gedaan. Met 10.499 stemmen (+ 2.757) haalde hij 20,7% (+ 4,9%). Alleen in het kanton Oostende was de groei (2,5%) merkkelijk kleiner en ook de andere kustkantons bleven onder het arrondissementeel gemiddelde. Maar Oostende was met 8,9% duidelijk het zwakke broertje te midden van kantons die allemaal meer dan 20% scoorden. Jeroom Leuridan zag zijn persoonlijke populariteit bijna verdubbeld met 2.080 voorkeurstemmen. Michiel Bulckaert haalde als lijsttrekker voor de Senaat een mooi resultaat met 1.587 voorkeurstemmen. Hij werd opgevestigd in de Provincieraad.

In het arrondissement Brugge boekte het Vlaams Nationaal Blok 2.457 stemmen winst. 7.792 stemmen leverde 15,7% op (+ 4,7%). Opnieuw kan er van een De Lille-effect gesproken worden. Eugeen De Lille haalde op de tweede plaats 880 voorkeurstemmen. Lijsttrekker Jef Devroe haalde er 99 minder. Na apparentering werd Devroe verkozen. Eugeen De Lille werd enkele weken later verkozen in de Provincieraad. De familie De Lille kreeg op die manier een tweede mandataris. Odile Maréchal-Van den Berghe kreeg op de senaatslijst 897 voorkeurstemmen. Zij werd in de Senaat gecoöpteerd. Het was wellicht een beloning voor haar lange politieke carrière in het Vlaams-nationalisme.

In Ieper kon Emiel Butaye zijn comfortabele positie verder uitbouwen. Hij haalde nog bijna 1.000 stemmen meer en kwam daarmee op 28,9% (+ 2,6%). Merkwaardig in Ieper was dat de Katholieke Partij stemmen moest prijsgeven aan alle andere partijen: ook de BWP en de Liberale Partij boekten winst. In de kantons

Roesbrugge-Haringe, Passendale en Ieper was het Vlaams Nationaal Blok de grootste partij, met meer dan 40% in de twee eerstgenoemde kantons. Alleen in de kantons Menen en Wervik stond het Blok met respectievelijk 22,5% en 13,4% pas op de derde plaats na de BWP en de Katholieke Partij.

Emiel Butaye haalde 1.302 voorkeurstemmen. Hij ging opnieuw naar de Kamer. Marcel Vandenbulcke haalde op de senaatslijst 1.421 voorkeurstemmen. Hij werd later verkozen als provinciaal senator.

In het zwakke arrondissement Kortrijk bleef met 5,6% de winst beperkt tot 0,4%. Die geringe winst deed zich voor in alle kantons behalve in het kanton Menen waar 0,4% verlies genoteerd werd. Lijsttrekker Frans Strubbe haalde 569 voorkeurstemmen. Hij werd later verkozen in de Provincieraad.

Het Verdinaso had opnieuw opgeroepen blanco te stemmen. Om de impact van het Verdinaso te meten is het dus nuttig vooral in West-Vlaanderen naar de evolutie van de blanco-stemmen te kijken. In 1936 waren er in de provincie 5,8% blanco of ongeldige stemmen. Dat was 2,8% meer dan in 1932.⁵⁸ Maar deze stijging tekende zich in heel het land af. In Antwerpen en Brabant waren er in verhouding meer blanco-stemmers dan in West-Vlaanderen (resp. 6,9% en 7,4%), zodat men deze stijging bezwaarlijk aan de Verdinaso-oproep kan toeschrijven. Maar dat in West-Vlaanderen het Verdinaso niet helemaal kan worden weggecijferd mag blijken uit het feit dat het arrondissement Roeselare-Tielt, de bakermat van het Verdinaso, met 6,4% blanco en ongeldige stemmen de spits afbeet. In 1929, toen Joris Van Severen er nog opkwam, telde dit arrondissement in verhouding het kleinste aantal blanco en ongeldige stemmen: 3,2% (4,2% in de provincie). Het was ook het enige arrondissement waar het aantal blanco's en ongeldige stemmen steeg in 1932: 3,7% (3% in de provincie). Deze cijfers tonen echter vooral de zeer beperkte invloed van het Verdinaso op de verkiezingsuitslagen aan. Als men de verdubbeling van de blanco's en ongeldige stemmen in het arrondissement Roeselare-Tielt tussen 1929

58. Hetzelfde beeld gaven de provincieraadsverkiezingen. In 1932 2,9% blanco en ongeldige stemmen tegenover 4,7% in 1936: L. SCHEPENS, *De Provincieraad van West-Vlaanderen. Deel 2: 1921-1978*, Tielt, 1979, p. 169.

en 1936 volledig op rekening van het Verdinaso zou schrijven, dan gaat het toch nog altijd maar over 1.901 stemmen.

De uitslag in het arrondissement Brussel was een groot persoonlijk succes voor Staf De Clercq. Het Vlaams Nationaal Blok haalde er met een winst van 6.446 stemmen een totaal van 20.139 stemmen of 5,9% (+ 1,8%). Procentueel was deze stijging niet zo groot, maar in het voor de Vlaams-nationalisten zeer moeilijke arrondissement Brussel betekende het heel wat.

De Clercq haalde 3.888 voorkeurstemmen. Geen enkele VNV'er haalde bij de verkiezing van 1936 meer voorkeurstemmen dan de VNV-leider. Driekwart van de 25% voorkeurstemmers bracht een stem op hem uit. VNS-leider Karel Lambrechts haalde op de tweede plaats tienmaal minder voorkeurstemmen. Hij ging na apparentering samen met De Clercq naar de Kamer.

De machtsbasis bleef in de plattelandskantons liggen met het Pajottenland als epicentrum. In Sint-Kwintens-Lennik en Asse haalde de partij respectievelijk 28,3% (+ 6,7%) en 25,4% (+ 10,4%). Beide kantons waren goed voor bijna 7.000 stemmen of dus 1/3 van het totaal. In de kantons Wolvertem en Halle haalde de partij respectievelijk 15,9% en 12,7%, samen goed voor 4.165 stemmen. In de landelijke kantons haalde het Vlaams Nationaal Blok dus 55,2% van het totaal aantal stemmen dat de partij haalde in het arrondissement. In het kanton Vilvoorde haalde de partij 1.522 stemmen of 9,4% (+ 3,1%). Het Vlaams Nationaal Blok haalde dus 62,8% van zijn stemmen buiten de Brusselse kantons. In 1932, toen Hendrik Borginon lijsttrekker was, was dat slechts 59,6%. Niettemin scoorden de Vlaams-nationalisten in zes van de acht Brusselse kantons hun beste resultaat van het Interbellum. Anderlecht en Schaarbeek waren de beste kantons met respectievelijk 1.291 (4,3%) en 1.601 (3,9%) stemmen. In de andere kantons werd geen 3% behaald. In het kanton Sint-Gillis werd verlies geleden.

Op de senaatslijst haalde Piet Finné 2.338 voorkeurstemmen. Na apparentering werd hij verkozen.

In het arrondissement Leuven bleef de winst beperkt tot 2%. Het Vlaams Nationaal Blok haalde er 6.813 stemmen (8%). De winst was

groter in de specifieke plattelandskantons Glabbeek-Zuurbemde: 15,2% (+ 5,8%) en Haacht: 16,6% (+ 5,6%) dan in de meer verstedelijkte kantons waar de winst beperkt bleef tot 1 à 2% (Aarschot: 8%, Diest: 9,2%, Leuven: 5,5%, Tienen: 5,2%). In Zoutleeuw werd zelfs 1% verlies geleden. Karel Bogaerts haalde 472 voorkeurstemmen.

In de provincie Limburg tenslotte boekten de Vlaams-nationalisten de grootste overwinning. Met 23.681 stemmen haalde het KVV er 24,3%. Dat was een winst van 8,2% of 8.346 stemmen.

De winst was nog iets groter in Tongeren-Maaseik (25,8%) dan in Hasselt (22,5%), respectievelijk + 8,5% en + 6,4%.

In Hasselt spreidde de winst zich uit tussen + 3,9% in het mijnkanton Beringen en + 9,2% in het plattelandskanton Herk-de-Stad. In Tongeren-Maaseik liepen de verschillen veel sterker uiteen: van + 1% in Tongeren tot + 15,1% in Bilzen. In dit laatste kanton was de KVV met 42,6% van de stemmen de grootste partij. Het zal wel geen toeval geweest zijn dat *De Bilsenaar* er gedrukt werd. In het kanton Maaseik waar *Maas- en Kempenbode*, het andere KVV-blad verscheen, haalde de partij 33,6%, na Bilzen en Herk-de-Stad (34,6%) het hoogste percentage in Limburg. In alle kantons haalde het KVV meer dan 20%, behalve in de zuidelijke kantons Sint-Truiden (13,4%), Tongeren (10,4%) en Zichen-Zussen-Bolder (14,1%). Het zijn drie kantons waar de BWP 20% en meer haalde, maar niettemin veld verloor, en waar Rex het sterkst stond in de provincie.

Opvallend in het arrondissement Tongeren-Maaseik is het groot aantal populaire figuren. Gerard Romsee stond er met 3.117 voorkeurstemmen onbetwist op kop. VNS'er Jef Deumens haalde op de tweede plaats 460 stemmen maar moest Mathieu Croonenberghs op de derde plaats met 562 stemmen en Lucien Van Roey op de vierde plaats met 703 stemmen laten voorgaan. Deumens ging niettemin samen met Romsee naar de Kamer. Croonenberghs en Van Roey kregen later een zetel in de Provincieraad.

In Hasselt haalde Hendrik Ballet op de eerste plaats 2.892 voorkeurstemmen. Hij werd verkozen. VNS'er Jef Hermans haalde er op de tweede plaats slechts 126 stemmen, het kleinste aantal van de lijst. Hij

werd samen met de twee andere kandidaten Jan Geurts en Karel Wouters opgevestigd in de Provincieraad.

Merkwaardig was het groot aantal voorkeurstemmen van Simon Lindekens op de senaatslijst. Met 6.427 voorkeurstemmen was hij veruit de populairste politicus van Limburg. Lindekens werd rechtstreeks gekozen. Wellicht was zijn grote aanhang er de reden van dat op de senaatslijst van het KVV meer stemmen werden uitgebracht dan op de kamerlijsten. Naast Lindekens ging de advocaat en medestichter van het Limburgse KVV Jef Lysens als provinciaal Senator naar het Parlement. Hij had op geen enkele lijst gefigureerd. Hij werd in de Provincieraad verkozen op een gemeenschappelijke lijst van de Katholieke Partij en de KVV.⁵⁹

Lang zou Lindekens niet meer in de Senaat zetelen. Op 16 november 1937 overleed hij. Een stoelendans was het gevolg. Hij werd opgevolgd door de eerste plaatsvervanger Jef Deumens die ontslag nam als kamerlid. Deumens werd op zijn beurt in de Kamer opgevolgd door de eerste plaatsvervanger Mathieu Croonenberghs, die in de Provincieraad werd opgevolgd door Jan Van Venckenray, de uitgever van *Maas- en Kempenbode*.⁶⁰

2. De provincieraadsverkiezingen: de trend zet zich verder

Twee weken na de wetgevende verkiezingen grepen op 7 juni 1936 de provincieraadsverkiezingen plaats.

De verkiezingscampagne van het Vlaams Nationaal Blok werd nu vrijwel volledig in het teken van de links-rechts-polarisatie geplaatst. Alle andere verkiezingsthema's werden er volledig door overschaduwd. "Moskou werd in Vlaanderen verslagen" blokletterde *Strijd* op 31 mei 1936. De koppen in *Strijd* van 7 juni 1936 gingen er allemaal over: "Wie niet Vlaams-nationalistisch gestemd heeft op 24 mei heeft

59. De Limburgse Provincieraad verkoos 3 provinciale Senatoren. Om verkozen te worden had een kandidaat 15 stemmen nodig. De Katholieke Partij had 33 raadsleden, de KVV 12.

60. *Hou-Zee*, 20 november 1937. Normaal moest Lindekens opgevolgd worden door Karel Wouters, de tweede opvolger voor de Senaat. Hij verzaakte echter aan het mandaat.

gestemd voor Moskou en oorlog"; "De socialistische partij staat onder de bevelen van Moskou en stelt reeds als een der doeleinden van de aanstaande regering een bedekt pakt met de Sovjetrepublieken"; "Het congres der socialisten. De Vlaamse socialisten mogen weer meelopen, zij hebben niets te zeggen in de partij. Moskou beveelt!"; "Tegen Moskou: Front! Gaan de ogen open?"; "Weg met Moskou! Communisme is honger!".

De verkiezingsanalysten van het VNV hadden blijkbaar uit de uitslag van de parlementsverkiezingen afgeleid dat vooral met dit thema stemmen konden gewonnen worden. Zonder twijfel zal de overwinning van Rex hen in die overtuiging gestijfd hebben. Men kan zich afvragen of de anticommunistische lawine niet onrechtstreeks tegen Rex was gericht. Het kon de analysten toch niet ontgaan zijn dat het vooral de Katholieke Partij was die, ook in Vlaanderen, zware klappen had gekregen. Dat de ca. 80.000 stemmen die Rex in Vlaanderen had behaald daar voor een belangrijk deel voor verantwoordelijk waren, zal hen ook niet ontgaan zijn. Wellicht hoopten zij dat het Vlaams Nationaal Blok een deel van die stemmen kon vangen bij de provincieraadsverkiezingen.

Het zal wel niet toevallig zijn dat het enige communautair gerichte artikel dat *Strijd* tijdens deze twee weken publiceerde over Rex handelde. Op 7 juni drukte het blad een artikel af uit *La Wallonie Nouvelle* waarin werd betoogd dat Rex een Belgisch-nationalistische beweging was die zich tegen het Vlaams-nationalisme richtte. Over het grote succes van Rex werd het volledige stilzwijgen bewaard. In anticommunistische artikels putten de publicisten zich uit om te bewijzen dat in Vlaanderen het Vlaams Nationaal Blok het enige antwoord was op het communistische gevaar. *De Schelde* trok op dezelfde manier van leer tegen Rex. De krant besteedde er heel wat meer aandacht aan. Dat zal wel te maken hebben met het feit dat Rex in Antwerpen uitstekende resultaten haalde. Het Antwerpse Vlaams Nationaal Blok richtte zijn propaganda voor de provincieraadsverkiezingen ook opvallend rechtstreeks of onrechtstreeks (propaganda speciaal voor de middenstand) tegen Rex.

De Vlaams-nationalistische lijsten haalden 176.194 stemmen, 9.457 stemmen meer dan bij de kamerverkiezingen. Dat leverde 49 mandaten op (+ 17).

De winst in vergelijking met de kamerverkiezingen tekende zich af in alle provincies, behalve in de provincie Limburg waar de KVV-lijsten 2.276 stemmen minder haalden. Maar in het kiesdistrict Borgloon werd de KVV-lijst geschrapt, omdat hij te laat was ingediend. Bij de kamerverkiezing had het KVV daar 2.373 stemmen gehaald, zodat men in Limburg in normale omstandigheden geen verlies zou hebben geleden.

Het feit dat het Vlaams Nationaal Blok op 24 mei tot de overwinnaars behoorde, zal natuurlijk wel bijgedragen hebben tot de nog grotere overwinning op 7 juni. Enkele uitslagen zijn echter zo uitzonderlijk dat ze meer verklaring vergen.

In Antwerpen was de winst het grootst. Het totaal van 35.054 stemmen oversteeg de uitslag van de Kamer met 5.053 stemmen. In vergelijking met de wetgevende verkiezingen werd 7,5% winst geboekt. De winst werd vooral in de Antwerpse agglomeratie gehaald.⁶¹

Dat is een merkwaardige uitslag, niet het minst omdat de spanningen in Antwerpen tijdens de weken tussen de parlaments- en de provincieraadsverkiezingen tot een uitbarsting waren gekomen. Maurits Lambreghts vertelde aan iedereen die het horen wilde dat de uitslag van de parlamentsverkiezingen bewees dat Hendrik Borginon had gefaald. Tussen Lambreghts en het VNV kwam het tot een definitieve breuk toen hem ook geen verkiesbare plaats voor de provincie werd aangeboden. Lambreghts wilde de eerste plaats in het district Borgerhout en aasde op een mandaat van provinciaal senator. Het verkiezingsakkoord voorzag echter dat zowel de eerste plaats in Borgerhout, als in Antwerpen en een eventuele provinciale senator toekwamen aan

61. *Strijd*, 14 juni 1936, berekende dat in de kantons Antwerpen, Borgerhout en Berchem 3.577 stemmen meer zouden zijn gehaald.

de Frontpartij.⁶² Toen bleek dat er voor Lambreghts niets overschoot, verbrandde die alle bruggen. De gramschap van de gewezen gouwleider verhinderde de gevoelige vooruitgang niet. Hijzelf zag er een nieuw bewijs in van zijn groot gelijk i.v.m. de kandidatuur van Hendrik Borginon.⁶³ Was de uitslag niet eerder het bewijs dat het bij de kamerverkiezingen vooral kiezers van de Frontpartij waren geweest die hadden afgehaakt en die nu opnieuw voor hun eigen kandidaten stemden?

Of het Vlaams Nationaal Blok in Antwerpen kiezers afsnoepte van Rex kan worden betwijfeld. Ook Rex verbeterde zijn score in het arrondissement en ging vooruit in alle districten in vergelijking met de parlementsverkiezingen.

Ook in de provincie Oost-Vlaanderen werd een opvallend resultaat geboekt. Het Vlaams Nationaal Blok haalde er voor de provincie 4.141 stemmen meer dan voor de Kamer. De winst tekende zich vooral af in het district Temse-Beveren. Als enige verklaring zie ik het feit dat de populaire arts Gerard De Paep er op een eerste plaats stond. Misschien oordeelden een aantal kiezers dat een stem op De Paep nu wel "nuttig" was, terwijl dat niet het geval was voor de parlementsverkiezingen toen De Paep op een onverkiesbare plaats stond.

De status quo in Limburg toont aan dat het KVV in die provincie geen profijt haalde uit het feit dat Rex geen lijsten indiende voor de provincieraadsverkiezingen. De 5.738 stemmen die Rex had gehaald voor de Kamer gingen blijkbaar naar andere partijen. Ook uit een analyse van de uitslagen van de parlementsverkiezingen blijkt dat Rex in Limburg vooral stemmen afsnoepte van de conservatieve vleugel

62. In Borgerhout stond de leraar Victor Goemans op de eerste plaats, in Antwerpen het deputatielid Arseen Kennes. In de districten Boom en Ekeren waren met Edgar Lehembre en Frans Wildiers VNV'ers lijsttrekker. Uiteindelijk werd in Antwerpen naast Kennes nog een VNV'er verkozen: de Burchtse brouwer A. Van Goethem. Ook Goemans en Wildiers gingen naar de Provincieraad. De Fronter Hendrik Picard werd verkozen als provinciaal senator.

63. AMVC, Dossier Maurits Lambreghts, L 163 D. B. Maurits Lambreghts aan *De Schelde*, 12 juni 1936 (pamflet).

van de Katholieke Partij.⁶⁴ Ondanks de goede resultaten was de uitslag in zekere zin een teleurstelling voor de KVV daar de partij na de parlementsverkiezingen uitzicht had op deelname aan de Bestendige Deputatie. De Katholieke Partij behield echter haar absolute meerderheid in de Raad.

De meeste verkozen provincieraadsleden waren “gebuisde” kandidaten van de parlementsverkiezingen. In de provincie Antwerpen werden naast de hierboven genoemde Antwerpenaren ook nog vier Kempenaren verkozen: bestendig-afgevaardigde Arthur Heylen, de lederbewerker Stan Bluekens, de landbouwer Frans Dierckx en Jozef De Roover.

In Limburg werd VNS-secretaris Jef Hermans opgevest, naast de handelaars Jan Geurts, Jozef Herbots en Hendrik Vliegen, de artsen Karel Wouters en Lucien Van Roey, de advocaten Jozef Hechtermans en Mathieu Croonenberghs, de bedrijfsleider Pieter Luyckx, de landbouwer A. Deckers en de electricien J. Vanderstukken. Ook de brouwer Jozef Smeets werd op een KVV-lijst verkozen, maar hij kan op dat moment nog niet als een KVV/VNV'er beschouwd worden.⁶⁵

In Brabant werden de zaakvoerder Frans Derèze, de arts Victor Sevrancx en de landbouwer Frans Vandenbrande in de Raad verkozen.

In Oost-Vlaanderen werden naast Gerard De Paep het VNV-zwaargewicht Luc Matthys en de algemeen-secretaris van VNS Marcel De Ridder verkozen. Voorts gingen de handelaars wed. Hamendt-Ghijs,⁶⁶ Jules De Smet en Karel De Bruyn en de verzekeraar August De Wilde naar de Raad.

In West-Vlaanderen werden verschillende hoge VNV-leiders opgevest: Michiel Bulckaert, Frans Strubbe en Joris Vansteenlandt. Daarnaast gingen twee VNS-secretarissen naar de provincie: Achiel

64. L. REYNDERS, *Het Vlaams-nationalisme in Limburg 1929-1940*, KULeuven, onuitgegeven licentieverhandeling, 1981, pp. 94-95.

65. In interne documenten wordt hij als “wilde” beschouwd: ARA, KA, Bundel 928. Overzicht VNV-kader. Later zal hij toetreden tot de partij.

66. Mevr. Hamendt-Ghys volgde Jan Seghers op die aan zijn mandaat verzaakte. Seghers was verkozen in de Kamer: *Bestuurlijk memoriaal van Oost-Vlaanderen. Vertoog [...]*, p. 13.

Soenens en August Cauwelier. Voorts waren het bijna allemaal handelaars die verkozen werden: Oscar Vermeersch, Rafaël Six, A. Van Walleghem, Victor De Rijcker, Theo Blootacker, Jules Lehouck en Louis Verlende. Zij werden nog vergezeld door de bedrijfsleiders Frans Demonie en Benoni Vermeulen.

Het Vlaams Nationaal Blok sloot in de provincies Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen een bestuursakkoord met de Katholieke Partij waardoor in de drie provincies telkens twee Vlaams-nationalisten in de Bestendige Deputatie kwamen. In Antwerpen verlengden Arseen Kennes en Arthur Heylen hun mandaat. Het katholiek - Vlaams-nationalistisch bestuur had in Antwerpen net geen meerderheid ($35 + 9 = 44/90$), zodat de steun van de rexisten vereist was. In Oost-Vlaanderen traden Gerard De Paep en Marcel De Ridder toe tot de deputatie en in West-Vlaanderen Michiel Bulckaert en Benoni Vermeulen.

De bestuursakkoorden werden vooral onderhandeld door Hendrik Borginon die voorzitter werd benoemd van de "Landelijke Commissie voor Verkiezingsaangelegenheden van het Vlaams Nationaal Blok".

Even dreigden de bestuursakkoorden in het gedrang te komen toen in Limburg, waar een homogeen katholieke Bestendige Deputatie werd gevormd, de katholieke verkozenen de verkiezing van Jef Lysens tot provinciaal senator wilden tegenwerken. Borginon stelde na overleg met Staf De Clercq de eis dat Lysens moest gesteund worden of dat anders de bestuursakkoorden zouden worden verbroken.⁶⁷ Ook in de Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen eiste het Vlaams Nationaal Blok een provinciaal Senator. In West-Vlaanderen werd Marcel Vandembulcke probleemloos tot provinciaal senator verkozen. In de twee andere provincies waren er wel moeilijkheden.⁶⁸ Uiteindelijk kreeg het Blok een senator in Antwerpen maar geen in Oost-Vlaanderen.

67. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Staf De Clercq aan Hendrik Borginon.

68. AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 16 juni 1936.

3. Interpretatie van de verkiezingsresultaten

Meestal reikt een interpretatie van de verkiezingsresultaten van 1936 voor wat het VNV betreft niet veel verder dan de vaststelling dat de partij een afgetekende overwinning behaalde. Een fijnere interpretatie stuit al gauw op de klassieke moeilijkheden van de verkiezingsanalyse. Lokale en algemene factoren bepalen samen het resultaat, zodat het vaak onmogelijk is de precieze impact van elk van hen te bepalen. Ik heb hierboven een aantal lokale factoren behandeld die winst, stagnatie en verlies in bepaalde kantons en arrondissementen mee kunnen verklaren. Ik wil nu nagaan of er geen algemene trends waarneembaar zijn en, indien mogelijk, er een verklaring voor zoeken.

Allereerst moet worden opgemerkt dat niet het VNV als dusdanig de verkiezingen won. De Vlaams Nationaal Blok-formule werd tijdens de verkiezingsstrijd strikt gehandhaafd. Na de verkiezingen werd de overwinning door vriend en vijand al gauw op rekening van het VNV geschreven. Toch is het opmerkelijk dat de opvallendste resultaten werden geboekt in de arrondissementen waar de Vlaams-nationale partijformaties opkwamen onder hun oude benamingen enerzijds en door niet-VNV'ers anderzijds. In het arrondissement Turnhout en de provincie Limburg was de winst niet alleen het grootst, het Vlaams-nationalisme stond er ook het sterkst. Uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het VNV in deze regio's weten we dat het vasthouden aan de oude benaming meer was dan louter formalisme. In Oost- en West-Vlaanderen was er het fenomeen De Lille. Mochten de kiesomschrijvingen gunstiger gelegen hebben voor deze clan, dan kan men zich voorstellen dat hij net zo'n electoraal bolwerk had kunnen uitbouwen als bijvoorbeeld Thomas Debacker in de Kempen. Op politiek vlak waren de De Lille's goed vergelijkbaar met Debacker en met de Limburgse Vlaams-nationale tenoren.

Een lijstje van de kandidaten die meer dan 1.000 voorkeurstemmen haalden, gerangschikt volgens de verhouding van hun persoonlijke score met het kiescijfer, maakt duidelijk dat de niet-VNV'ers (*), de Limburgse en de Kempische kandidaten de beste resultaten haalden:

Kamer

<i>Jozef De Lille *</i> :	8.831	-	38,5%
<i>Hendrik Ballet</i> :	2.892	-	29,2%
<i>Gerard Romsee</i> :	3.117	-	22,5%
<i>Thomas Debacker</i> :	3.027	-	21,2%
<i>Jeroom Leuridan</i> :	2.080	-	19,8%
<i>Ward Hermans</i> :	1.007	-	19,5%
<i>Staf De Clercq</i> :	3.888	-	19,3%
<i>Emiel Butaye</i> :	1.302	-	13,3%
<i>Bert D'Haese</i> :	1.275	-	11,9%
<i>Hendrik Elias</i> :	1.197	-	5,2%

Senaat

<i>Gabriel De Lille *</i> :	9.014	-	39,7%
<i>Simon Lindekens *</i> :	6.427	-	25,8%
<i>Michiel Bulckaert</i> :	1.587	-	16,5%
<i>Edmond Van Dieren *</i> :	2.266	-	13%
<i>Piet Finné</i> :	2.694	-	13%
<i>Marcel Vandenbulcke</i> :	1.421	-	11%
<i>Jan De Neve</i> :	1.198	-	8,7%

Deze cijfers moeten gezien worden in de context van de verhouding van de voorkeurstemmers en de hoofdvakstemmers in ieder arrondissement. Gemiddeld brachten in 1936 in heel België 23,61% van de kiezers voor de Kamer een voorkeurstem uit. Er tekende zich sedert 1919 een stijgende trend af. Dat was ook het geval voor wat het Vlaams Nationaal Blok betreft. In 1936 brachten 23,76% van de Vlaams-nationalistische kiezers een voorkeurstem uit. In 1919 waren dat er 10,03%, in 1929 14,20% en in 1932 21,59%.⁶⁹ Het kiesgedrag

69. Voor 1929 werd geen rekening gehouden met het arrondissement Oudenaarde waar het optreden van de katholiek Leo Vindevogel op de Vlaams-nationale lijst voor een uitzonderlijke situatie zorgde.

van de Vlaams-nationalistische kiezer evolueerde op dit vlak in de richting van dat van de katholieke en liberale kiezers waarvan sedert 1919 onveranderlijk ca. 1/4 een voorkeurstem uitbracht.⁷⁰ De regionale verschillen waren echter zeer groot zoals onderstaande tabel aantoot.

Verhouding van het aantal voorkeurstemmen tegenover het aantal hoofdvakstemmen op de Vlaams Nationaal Blok lijsten voor de kamerverkiezingen 1936

<i>Gent-Eeklo</i>	47,90%
<i>Tongeren-Maaseik</i>	35,67%
<i>Hasselt</i>	34,29%
<i>Sint-Niklaas</i>	28,33%
<i>Brussel</i>	25,84%
<i>Mechelen</i>	25,11%
<i>Dendermonde</i>	23,84%
<i>Turnhout</i>	23,13%
<i>Veurne-Diksmuide-Oostende</i>	22,56%
<i>Brugge</i>	22,21%
<i>Aalst</i>	19,60%
<i>Roeselare-Tielt</i>	18,61%
<i>Kortrijk</i>	18,00%
<i>Oudenaarde</i>	16,94%
<i>Antwerpen</i>	15,80%
<i>Ieper</i>	14,46%
<i>Leuven</i>	11,63%
TOTAAL	23,76%

Politologen en sociologen hebben nog geen duidelijke verklaring voor het gebruik van de voorkeurstem. Maar enkele conclusies komen

70. W. DEWACHTER, De machtstoewijzingsfuncties van de voorkeurstemmen bij de Belgische parlementsverkiezingen, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 92, 1979, 3, pp. 498-499.

al naar voren uit het onderzoek. “Machtige” kandidaten krijgen meer voorkeurstemmen dan minder “machtige”. Voor de Vlaams-nationalisten tijdens het Interbellum bleef de uitoefening van de macht beperkt tot de parlementaire mandaten en de mogelijkheid tot het zgn. parlementair dienstbetoon. De relatie tussen parlementair dienstbetoon en voorkeurstemmen wordt door verschillende onderzoeken bevestigd. Een andere relatie die vastgesteld wordt is die tussen de grootte van het arrondissement (oppervlakte en inwonertal) en de voorkeurstemmen: hoe kleiner en dunner bevolkt, hoe groter het aandeel van de voorkeurstem.⁷¹ Men moet natuurlijk rekening houden met deze algemene bevindingen. De regionale verschillen kunnen er echter niet alleen door verklaard worden. In de allereerste plaats valt het resultaat in Gent-Eeklo op. De verklaring is niet ver te zoeken. Het De Lille-effect wordt er opnieuw door bevestigd. Aan de andere kant van de rij valt de lage score van Ieper op. Het Vlaams Nationaal Blok haalde er relatief gezien meer stemmen dan waar ook, maar dat vertaalde zich niet in een groot aandeel voorkeurstemmen in tegenstelling tot de vergelijkbare Limburgse arrondissementen. Werd de lijst door de kiezer beschouwd als de Butaye-lijst, waardoor een hoofdvakstem synoniem was voor een stem op Butaye? In Limburg had men in tegenstelling tot Ieper naast de zeer populaire lijsttrekkers nog een aantal kandidaten die veel voorkeurstemmen behaalden. Opvallend is ook het resultaat in Antwerpen. Men zou verwachten dat de specifieke situatie dat de Vlaams-nationalistische kiezer een duidelijke keuze zou maken tussen kandidaten van het VNV of van de Frontpartij waardoor dus het aandeel van de voorkeurstemmers zou stijgen. Dit blijkt echter niet het geval te zijn geweest. Is dit opnieuw een aanwijzing dat voor de kamerverkiezing vooral de kiezers van het Front afhaakten?

Een andere benaderingswijze is de confrontatie van de ledenspreiding van het VNV met de electorale kaart. Noodgedwongen is het een sterk gehandicapte benadering. Niet alleen moet ik werken met

71. W. DEWACHTER, *op. cit.*, pp. 429-505.

berekende ledenaantallen, bovendien beschik ik slechts over gegevens op provinciaal niveau.

	<i>West-Vl.</i>	<i>Oost-Vl.</i>	<i>Antwerpen</i>	<i>Brabant</i>	<i>Limburg</i>
<i>Berekend ledenaantal</i>	[2721]	[2433]	[1214]	[2721]	[911]
<i>Behaalde stemmen '36</i>	14.623	44.480	30.001	26.952	23.681
	(16%)	(13%)	(9,2%)	(14,2%)	(24,3%)
<i>Verhouding leden-stemmen</i>	6,5%	5,5%	4%	10%	3,8%

De resultaten zijn niet verrassend. De discrepantie in Limburg bewijst dat de oude structuren van de KVV (meer kiesvereniging dan moderne partij) voortleven. De lage percentages in Oost-Vlaanderen en vooral Antwerpen worden wellicht verklaard door de electorale inbreng van niet-VNV'ers: De Lille in Oost-Vlaanderen en de Frontpartij in Antwerpen. In deze laatste provincie moet er bovendien mee rekening gehouden worden dat er in het electoraal sterke arrondissement Turnhout nauwelijks VNV-leden waren.⁷² Ook hier bleven de oude structuren voortleven.

Algemeen wordt voorondersteld dat het Vlaams-nationalisme in de loop van de tussenoerlogse periode meer en meer een landelijk fenomeen wordt.⁷³ Bevestigen de verkiezingsuitslagen van het Vlaams Nationaal Blok in 1936 dit beeld? Men stuit hier op het probleem dat er voor Vlaanderen in het Interbellum geen spreidingskaarten bestaan van de economische activiteiten, zodat een vergelijking met de electorale kaart van het VNV niet mogelijk is. Om dat euvel op te vangen heb ik zelf een kaart gemaakt met enkele rudimentaire sociaal-economische gegevens. Ik maakte daarbij gebruik van een in 1938 gepubliceerde lijst van Belgische gemeenten waarbij de gemeenten ingedeeld worden in categorieën.⁷⁴ Zo kon een kaart gemaakt worden

72. Nog in mei 1937 schreef Elias dat de Kempische organisatie totaal afzijdig stond: ARA, KA, Bundel 946, H. ELIAS, "Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV", 16 mei 1937.

73. O.m. A.W. WILLEMSSEN, *Het Vlaams-nationalisme: de geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, 1969, pp. 168, 183 en 416.

74. *Belgisch Staatsblad*, 31 december 1938. "Ministerieel besluit houdende coördinatie van de verschillende besluiten betreffende de rangschikking van de gemeenten inzake werkloosheid." Een onderzoek naar de beschikbare indelingen van

waarop de Belgische gemeenten zijn ingedeeld in nijverheidsgemeenten, half-nijverheids- en half-landbouwgemeenten en landbouwgemeenten.⁷⁵ Vergelijkt men deze kaart met de kaart waarop de kantonale uitslagen van het Vlaams Nationaal Blok worden uitgetekend, dan is het mogelijk enkele conclusies te formuleren.⁷⁶ Een eerste opvallende zaak is dat het VNV het in alle nijverheidsstreken slecht doet. Uitzonderingen zijn Eeklo en Ieper, maar hier gaat het over twee steden die temidden van een landbouwstreek liggen. Een tweede conclusie is dat in de provincies West-Vlaanderen en Limburg de partij het in de agrarische gebieden goed tot uitstekend doet. Voor de andere provincies liggen de kaarten moeilijker. Er zijn agrarische gebieden waar de partij het uitstekend doet (oostelijke Kempen en het Noordwesten van Oost-Vlaanderen) en waar de partij het eerder slecht doet (Hageland en Noorderkempen). Door de vele gemengde gebieden zijn hier geen verdere conclusies mogelijk. Ik heb daarom voor deze

de Belgische gemeenten in sociaal-economische categorieën wijst uit dat deze indeling nog steeds de meest geschikte is: Olaf MOENS, onuitgegeven paper gemaakt in het raam van een lopend onderzoeksproject (FKFO) "Burgemeesters en schepenen in België 1938-1947" o.l.v. Herman Balthazar. De lijst vermeldt vijf categorieën: 1. De Brusselse en Antwerpse agglomeratie; 2. gemeenten met meer dan 50.000 inwoners; 3. handels- en nijverheidsgemeenten met minder dan 50.000 inwoners; 4. half-handels- en -nijverheidsgemeenten; 5. landbouwgemeenten. Belangrijk voor wat ons bezighoudt zijn de precieze criteria waarmee de lijst werd opgesteld. Merkwaardig genoeg zijn daarover weinig aanwijzingen te vinden. Zeker is dat de lijst reeds in 1933 bestond. Naar alle waarschijnlijkheid werd gewerkt met de gegevens van de landbouwstelling van 1929 en de telling van handel en nijverheid van 1930. Oorspronkelijk werden de gemeenten in drie categorieën ingedeeld: 1. nijverheidsgemeenten; 2. half-handels- en -nijverheidsgemeenten en 3. landbouwgemeenten. De twee nieuwe categorieën werden toegevoegd onder druk van de steden. Het genoemde lopende onderzoek over de burgemeesters en schepenen wijst uit dat er beter wordt gewerkt met de drie oorspronkelijke categorieën. Ik heb dan ook de eerste drie categorieën van de lijst van 1938 als één categorie beschouwd. (Met dank aan Guy Vanthemssche die zo vriendelijk was inzage te geven van een aantal relevante documenten van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg.)

75. Met dank aan Sven Vrielynck die de kaart maakte en aan Jos De Belder en Eric Vanhante die de toestemming gaven hiervoor gebruik te maken van de technische uitrusting van het onderzoeksproject "Kwantitatieve Databank van de Belgische gemeenten 19de en 20ste eeuw".

76. Cfr. de kaarten bij dit artikel.

provincies op een andere manier trachten na te gaan of het Vlaams Nationaal Blok in 1936 betekenisvol beter scoorde in de typische plattelandskantons. Ik berekende daarvoor de correlatiecoëfficiënt tussen de verkiezingsuitslagen en de agrarische bevolking per provincie.⁷⁷

Globaal is er sprake van een zwakke tot een goede positieve correlatie, maar de waarden zijn te laag om werkelijk te kunnen spreken van een verband.

Men kan dus besluiten dat het Vlaams Nationaal Blok slecht scoorde in de nijverheidsgebieden en in grote delen van het land goed in de landbouwgebieden. Deze conclusies moeten met voorbehoud worden beschouwd. Gezien het feit dat gewerkt wordt met kantonale verkiezingsresultaten en door de stand van het onderzoek in de sociaal-economische geschiedenis, is voorlopig geen fijnere analyse mogelijk op basis van de uitslagen van de parlementsverkiezingen. Een onderzoek op basis van de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen brengt aan het licht dat het VNV veel meer aanwezig was in de half-nijverheids- en half-landbouwgemeenten dan in de specifieke landbouwgemeenten. Het VNV behaalde verkozenen in bijna één op drie van de eerste soort gemeenten tegenover nauwelijks één op zeven van de tweede soort.⁷⁸ Een onderzoek naar de beroepen van de VNV-kandidaten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 toont aan dat het VNV meer dan welke andere partij ook in de half-nijverheids- en half-landbouwgemeenten kleine zelfstandigen en ambachtslui op zijn

77. Aan de hand van de bevolkingsaantallen per gemeente heb ik vervolgens de kieskantons een waarde X toegekend. X is de som van de bevolking van de agrarische gemeenten (cfr. lijst van Belgische gemeenten, 31 december 1938) binnen één kieskanton in verhouding tot de totale bevolking van dat kanton. Y is het aantal stemmen van het VNV in verhouding tot het totaal aantal geldige stemmen binnen een kieskanton. Voor de berekening van de correlatiecoëfficiënt heb ik gebruik gemaakt van de formule van Pearson. De relatiecoëfficiënten liggen tussen 0,2 en 0,3 met een uitschieter tot 0,51 voor Antwerpen. Met dank aan Werner Pottier die de ellenlange berekeningen uitvoerde en mee het concept op punt stelde.

78. B. DE WEVER, *De Vlaams-nationalisten in de gemeentebesturen tijdens het Interbellum en de Tweede Wereldoorlog*, paper voorgedragen op het colloquium "De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek", Gemeentekrediet van België, Spa, 2-4 september 1992.

lijsten heeft staan.⁷⁹ Een voorlopige en zeer voorwaardelijke conclusie kan zijn dat het VNV het vooral goed deed in transitiegebieden bij mensen die het sterkst beroerd werden door de transitie.

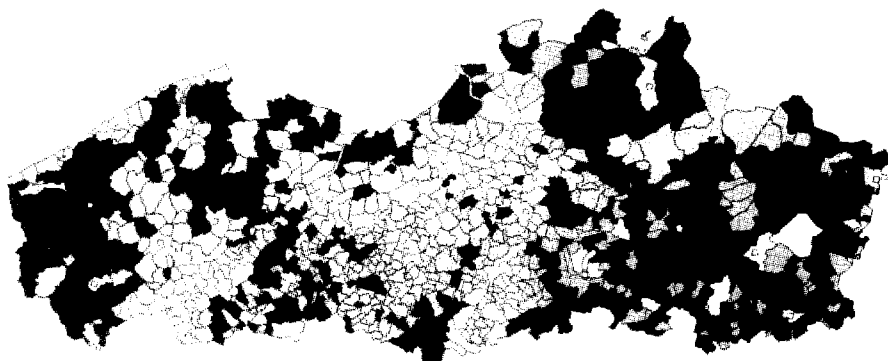
4. *Besluit*

Het Vlaams Nationaal Blok behaalde in Vlaanderen een afgetekende overwinning bij de parlementsverkiezingen (Kamer 11,5% (+2,3%) 16 zetels (+8); Senaat 11,4% 9 zetels (+8)). De provincieraadsverkiezingen, waarin het Vlaams Nationaal Blok nog beter deed, bevestigden de trend.

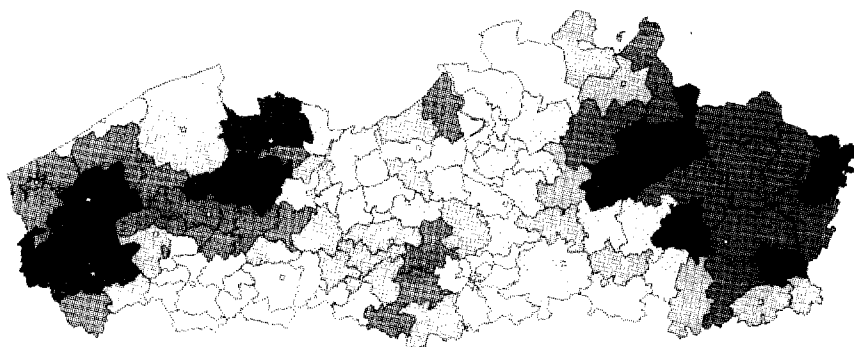
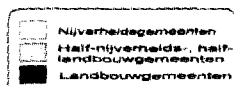
De vooruitgang tekende zich overal af behalve in Antwerpen, Aalst en Dendermonde. Het waren drie gebieden waar het democratische Vlaams-nationalisme nog actief was. De uitslagen van de dissidenten toonden aan dat het democratische Vlaams-nationalisme op sterven na dood was. Het VNV was voortaan de enige Vlaams-nationalistische partij. Nochtans boekte het Vlaams Nationaal Blok de beste resultaten in streken waar niet-VNV'ers of weinig geprofileerde kandidaten bovenaan op de lijsten stonden: Limburg, Kempen, Meetjesland, Ieper. Het waren voor een deel ook streken waar de partijstructuren nog weinig geïntegreerd waren in het VNV en waar er nauwelijks VNV-leden waren. Maar ook sommige VNV-boegbeelden haalde goede uitslagen.

Het Vlaams Nationaal Blok stond electoraal zwak in industriegebieden. In agrarische streken deed de partij het over het algemeen goed, hoewel dit geen algemene regel was. Het Vlaams Nationaal Blok vond zijn aanhang dus op het platteland. Maar dat hoeft nog niet te betekenen dat het Vlaams-nationalisme in 1936 tot een agrarische beweging moet herleid worden. Het onderzoek wijst integendeel uit dat het VNV vooral veel aanhang had bij niet agrarische beroepsgroepen in plattelandsgemeenten met industriële inplantingen.

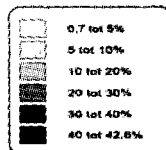
79. B. DE WEVER, *Het Vlaams-nationalisme tussen democratie en fascisme. De ideologische karakteristieken en de sociale achtergronden van het Vlaams Nationaal Verbond (1933-1945)*, in: *Herfsttij van de 20ste eeuw. Extreem-rechts in Vlaanderen 1920-1990*, Leuven, 1992, pp. 59-63. Het gaat om een onderzoek naar de kandidaten in twee arrondissementen: Gent-Eeklo en Aalst.

Economische indeling der gemeenten gebaseerd op het Staatsblad van 31 december 1938

Parlementsverkiezingen van 1936. Spreiding der stemmen van het Vlaams Nationaal Blok per kieskanton

V. DE GEVOLGEN VAN DE VERKIEZINGSOVERWINNING

1. De reacties buiten het VNV

De verkiezingen van 1936 mogen een politieke aardverschuiving worden genoemd. Daarvoor zorgde in de eerste plaats Rex met zijn 21 kamerzetels. Maar ook het VNV had een opvallende plaats in het politieke landschap verworven. Dat bleek symbolisch uit het feit dat Staf De Clercq en Hendrik Borginon geconsulteerd werden door de Koning. "Het Vlaams-nationalisme dat tot hiertoe geen burgerrecht had in België, werd met een slag door het opperste landsgezag erkend als een beweging die medezeggenschap in de landszaken heeft verworven" schreef *Strijd* op 31 mei 1936.

Op 28 mei werd Staf De Clercq ontvangen op het paleis, daags erna werd Hendrik Borginon geconsulteerd.

De voorgeschiedenis van deze consultaties is leerrijk i.v.m. de houding van de verschillende politieke partijen t.o.v. van de verkiezingsresultaten.

Uit een dossier i.v.m. de regeringscrisis in het Kabinetsarchief van Leopold III⁸⁰ blijkt dat de consultatie van de overwinnaars van de verkiezingen (Rex, Vlaams Nationaal Blok en KP) door de Koning werd besproken met politici van de andere partijen. Uit de beknopte nota's die de secretaris van de Koning, Robert Capelle, opstelde over deze gesprekken kent men de visie van sommigen van hen. De liberaal Maurice Lippens meende dat de Koning Hendrik Borginon, Léon Degrelle en Joseph Jacquemotte moest consulteren. Paul-Henri Spaak daarentegen was van mening dat de Koning wel Borginon en Degrelle moest ontvangen, maar niet Jacquemotte. Arthur Wauters adviseerde geen van de drie te consulteren. Camille Huysmans meende dat de Koning Borginon en Degrelle moest ontvangen, maar had zijn twijfels

80. Koninklijk Archief. Archief Kabinet Leopold III. Dossier XIV: Crises ministérielles issues des élections 24 mai - 7 juin 1936. Vooral het schrift waarin de secretaris van de koning Robert Capelle de notulen van de gesprekken overschreef, is belangrijk. Capelle, die de gesprekken niet bijwoonde, baseerde zich op de nota's van de koning.

over Jacquemotte. Huysmans stelde zijn exclusieven tegen Staf De Clercq. Hij was de enige die over De Clercq sprak. Bracht hij de naam van de VNV-leider spontaan te berde of werd het hem door de Koning gevraagd? Huysmans weidde verder uit over het succes van Rex en het Vlaams-nationalisme. De Koning noteerde: “Les lois flamands ne sont pas appliqués = succes Nationalist-Flamand”; “Le mouvement fasciste = succes Degrelle”. Henri Jaspar die op 28 mei werd geconsulteerd door de Koning meende dat de Vlamingen genoegdoening hadden gekregen. Alle taalwetten waren gestemd. Er kon niets méér gebeuren. Hem werd niets gevraagd over de wenselijkheid dat de Koning vertegenwoordigers van de winnaars zou ontvangen, om de eenvoudige reden dat de beslissing toen al genomen was. De Koning ontving diezelfde 28ste mei van 16 uur tot 16.50 uur Léon Degrelle en van 17.20 uur tot 17.45 uur Staf De Clercq. Borginon kwam daags nadien aan de beurt.

Het is niet bekend wat uiteindelijk tot de beslissing heeft geleid om ook Staf De Clercq te ontvangen.

Volgens de notulen stelde de Koning De Clercq vier vragen: zijn mening over de algemene toestand; nadere informatie over het VNV-programma; hoe hij zich het federalisme of het separatisme voorstelde; wat hij dacht over de toestand in Brussel.⁸¹ Bij deze vragen zit een briefje gekleefd met algemene informatie over het flamingantisme en het Vlaams-nationalisme, naar alle waarschijnlijkheid opgesteld door Herman Teirlinck die de raadgever van de Koning was voor deze materie. Over het VNV vermeldde de nota dat op één na alle verkozenen katholiek waren⁸² en voorts dat de partij een “weinig homogeen program” had: “Belgisch – anti-Belgisch”; “Groot-Nederlands – Los van Frankrijk”; “separatisme – federalisme”.

Over het gesprek met de VNV-leider vermeldt het schrift:

“- Non application des lois linguistiques
- Amnestie est nécessaire

81. Deze vragen staan genoteerd op een apart briefje dat in het schrift is gekleefd.

82. Dat was correct in zoverre dat alleen de in Antwerpen verkozen senator Hendrik Picard van de Frontpartij vrijzinnig was.

- L'influence française est encore trop grande (accord militaire)
- Situation difficile⁸³
- Favorable au corporatisme
- Espère que les Flamands pourront compter sur la sympathie du Roi, comme ils ont en celle du Roi Albert"

Strijd schreef over het onderhoud dat de VNV-leider de Koning *gewezen had op een aantal "brandende kwesties"*: amnestie, het niet toepassen van de taalwetten en de militaire kwestie. Staf De Clercq zou ook *gewezen hebben op het onderscheid tussen het Vlaams Nationaal Blok en het VNV en daarbij "vrank en vrij" bevestigd hebben dat het VNV streeft naar de hereniging der Nederlanden.*

Deze Groot-Nederlandse verklaring vindt men niet terug in de nota's van de Koning. Toch is het goed mogelijk dat er inderdaad over dat thema gepraat werd. Tijdens het gesprek dat de vorst daags nadien voerde met Hendrik Borginon bracht hij het thema zelf te berde. Hij vroeg wat de Groot-Nederlandse opvatting precies inhield. Voorts stelde hij vragen over het separatisme en het federalisme. Wat Borginon antwoordde is niet bekend. Leopold schreef alleen dat Borginon het niet toepassen van de taalwetten aanklaagde en dat hij er op rekende dat de Koning hierin verandering zou brengen. Anders dan de VNV-leider respecteerde Borginon wel de ongeschreven wet i.v.m. gesprekken op het paleis: hij legde geen verklaringen af over wat er werd besproken.

Enkele dagen later, op 3 juni, ontving de Koning ook nog pater Georges Rutten die hem onderhield over de Vlaams-nationalistische verkiezingsoverwinning en de reacties die deze teweegbracht in de Katholieke Partij. Het succes van de Vlaams-nationalisten was volgens Rutten te verklaren door het feit dat zij in de verkiezingsstrijd de Frans-Russische alliantie hadden uitgebuit. Gezien het niet volledig opheffen van het Frans-Belgisch Militair Akkoord leverde dat de Vlaams-nationalisten een enorm propagandistisch voordeel op. Als tweede verklaring zag Rutten "l'augmentation progressive des charges

83. De koning zelf schreef over dit punt: "moeilijke toestand – liberaal kapitalisme".

militaires". Rutten zegde verder dat er zich moeilijkheden voordeden aan katholieke zijde. *De Standaard* ijverde voor samenwerking met de Vlaams-nationalisten. Daarvoor wilde de krant de oprichting van een aparte Vlaamse christelijke partij, hetgeen volgens Rutten een stap naar het federalisme zou betekenen en het einde van de Katholieke Partij. Het Christelijk Vakverbond verzette zich tegen deze plannen.⁸⁴

Uit het hele dossier i.v.m. de regeringsvorming blijkt dat de Vlaams-nationalisten niet de minste rol hebben gespeeld bij de regeringsvorming. Van meet af aan was duidelijk dat een klassieke tripartite zou worden gevormd. De consultatie van twee Vlaams-nationalisten door de Koning schiep hoge verwachtingen bij vele VNV'ers. De VNV-pers probeerde de verwachtingen te temperen door op een onderkoelde manier te berichten over de verkiezingsuitslagen. Op 31 mei blokletterde *Strijd*: "De overwinning behaald door het Vlaams Nationaal Blok is slechts een incident in de verovering van de volledige zelfstandigheid van Volk en Natie". Het geeft goed de teneur weer die de persverantwoordelijken poogden aan te houden. Door de overwinning als een "incident de parcours" voor te stellen werd gesuggereerd dat het VNV spoedig nog voor veel ingrijpender gebeurtenissen zou zorgen. Het effect werd teniet gedaan door het onverholen enthousiasme waarmee in de regionale pagina's de lokale leiders over hun glorierijke verkiezingsstrijd berichtten. Nog nooit was er zo druk geanalyseerd geworden. De overwinningroes zou nog weken de berichtgeving beïnvloeden.

De overwinning van het Vlaams-nationalisme bleef ook niet onbesproken in de rest van de pers. Het VNV dat tot dan toe in de franstalige pers relatief onbekend was gebleven, werd plots ontdekt. Het zal wel niet toevallig geweest zijn dat *Pourquoi Pas?* op 26 juni 1936 een hoofdartikel wijdde aan Staf De Clercq, "l'ex-instituteur de Haute-Croix". "Le Pape de Castres" werd bespot, maar doorheen de spot klonk ongerustheid. Het VNV bracht het Belgische imago in het buitenland schade toe en het verstoorde de binnenlandse politiek. Het

84. Koninklijk Archief. Archief Kabinet Leopold III. Dossier XIV: Crise ministérielles issues des élections 24 mai - 7 juin 1936, annexe IV, Entretien avec le R. P. Rutten.

blad onderlijnde het fascistisch karakter van de partij. Het feit dat het Vlaams Nationaal Blok in drie provincies mee de Bestendige Deputatie vormde, verhoogde de politieke onrust. Binnen de Katholieke Partij bestond, anders dan in de andere partijen de bereidheid om met het VNV in zee te gaan. De Vlaamse katholieke pers reageerde verdeeld. De scheidingslijn werd door Georges Rutten in zijn gesprek met de Koning reeds aangegeven. Vlaamse "burgerlijke" bladen als *De Standaard* en *Nieuw Vlaanderen* pleitten onverholen voor een katholiek, rechts, Vlaams front. Christen-democratische bladen als *Elckerlyc*, het blad van Frans Van Cauwelaert, en *Het Volk* riepen op voor een democratisch front en een coalitie met de BWP.

De BWP-pers en de liberale pers waarschuwden met verdubbelde ijver tegen het fascistische gevaar en tegen coalitievorming met fascistische partijen. De wederzijdse aanvallen in de socialistische pers en de VNV-pers gingen onverminderd verder. Het VNV werd afgeschilderd als het fascistisch gevaar, de BWP als het instrument van Moskou.⁸⁵

De belangrijkste vaststelling bij de bestudering van de postelectorale berichtgeving is de totale overheersing van de tegenstelling tussen links en rechts. De allesoverheersende antisocialistische en anticommunistische berichtgeving in de VNV-pers was er een uiting van.

Al bij al had het VNV in dit politiek klimaat een heel beperkte ruimte om uit het politiek isolement te geraken. Aan Vlaamse zijde was de partij alleen met een deel van de Katholieke Partij "on speaking terms". Aan Franstalige zijde was alleen Rex een mogelijke gesprekspartner, maar heel wat obstakels belemmerden nog een akkoord met deze ideologische bondgenoot.

Toch zou het VNV het volgende half jaar uit het politiek isolement treden en zijn koers gedeeltelijk aanpassen. De "concentratiepolitiek" die er het gevolg van was deed de tegenstellingen in het VNV opnieuw toenemen. De gematigde vleugel wilde pogen de gunstige conjunctuur te benutten om door te stoten naar machtsposities in de Belgische Staat. Daarbij werd in de allereerste plaats naar de Katholieke Partij

85. O.m. "De Fascistenschrik der socialisten", in: *Strijd*, 31 mei 1936.

gekeken. Toen die o.m. ten gevolge van de verkiezingen federaliseerde, kon een beginselakkoord totstandkomen. De radicale vleugel wees de compromissen die daarvoor nodig waren van de hand en maakte elke effectieve samenwerking onmogelijk. De radicalen zagen de verkiezingsoverwinning slechts als een etappe in de verwerving van de totale macht. De samenwerking met Rex wezen zij in eerste instantie niet van de hand omdat zij meenden dat Rex een omwenteling kon veroorzaken waarvan het VNV in Vlaanderen kon profiteren om de macht te grijpen.

Op termijn speelde de verkiezingsoverwinning in de kaart van de radicale vleugel. Daarvoor waren de ontwikkeling in het VNV en in het Vlaams-nationalisme verantwoordelijk.

2. *De reacties in het VNV*

Het belangrijkste gevolg van de verkiezingen van 1936 in het VNV was de consolidering van de partijstructuren zoals die waren vastgelegd in de stichtingsproclamatie.

Staf De Clercq werd geconsacreerd als autoritair leider. De verkiezingsoverwinning verhoogde zijn prestige. In de partij werd het succes toegeschreven aan zijn volgehouden organisatiewerk. Niet iedereen in het VNV was het daar nochtans mee eens. Hendrik Elias meende dat het succes in hoofdzaak moest worden toegeschreven aan het politieke klimaat. “[Het electoraal] réveil is grotendeels buiten ons geschied” concludeerde hij en hij suggereerde zelfs dat het ondanks het VNV was geschied.⁸⁶ Elias merkte op dat vooral succes werd geboekt waar het VNV zijn programma verliet om zich soepel aan te passen aan de plaatselijke toestanden. We hebben gezien hoe Staf De Clercq met een ijskoud pragmatisme het VNV in een uitstekende uitgangspositie loodste. Er waren geen noemenswaardige Vlaams-nationalistische dissidenties. De enkelingen die het waagden zich tegen het VNV op te stellen werden weggevaagd. De enige noemenswaardige concurrent, de Antwerpse Frontpartij, sloot uiteindelijk een akkoord met het VNV.

86. ARA, KA, Bundel 946. H. ELIAS, “Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV”, 16 mei 1937.

Voor het zover kwam, verzeilde de partij in een zware crisis die haar einde inluidde. Het VNV kwam dus als enige overwinnaar uit de verkiezingen.

Het verdwijnen van de Frontpartij had bovendien belangrijke organisatorische consequenties. De Kempische leider Thomas Debacker gaf zijn voorbehoud tegenover het VNV op. Het VNV had zijn electorale slagkracht bewezen en in Antwerpen was er geen alternatief meer. Vanuit dezelfde overwegingen sloot de Limburgse organisatie nauwer aan bij de nationale organisatie. Het zwaarwegende gevolg was dat de vorming van een Vlaams-nationalistische partij naast het VNV daarmee nagenoeg onmogelijk werd. De gematigde vleugel van de partij had flink meegewerkt om dat alternatief de nek om te wringen.

Waar sommigen misschien hoopten dat het nauwer aansluiten van een aantal gematigde krachten bij het VNV de oorspronkelijke totalitaire doelstellingen van de partij zou temperen, kwamen ze bedrogen uit. Dat bleek duidelijk toen de door de gematigde vleugel uitgestippelde concentratiepolitiek met de KVV werd gedwarsboomd door Staf De Clercq en de radicalen. De VNV-leider drukte terzake zijn wil door, zoals hij dat trouwens deed in alle cruciale aangelegenheden. Na de verkiezingen van 1936 kon hij zich dit meer dan ooit veroorloven. Bij het fnuiken van de concentratiepolitiek speelden diverse overwegingen een rol. Toch lag in laatste instantie de totalitaire overtuiging van de VNV-leider en de radicale VNV-vleugel aan de oorsprong. Men vindt dit kernachtig verwoord in het woord van Staf De Clercq, toen hij begin 1937 voor het VNV-kader de concentratie definitief verwierp:

“Wij moeten de oude pretentie van voor zes maanden om alleen baas te zijn opnieuw bovenhalen. [...] Wij zijn Vlaanderen, kameraden en daarmee uit! Dat is recht! [...]”⁸⁷

87. ARA, KA, Bundel 931. Redevoering van Staf De Clercq voor de Algemene Raad van 13 februari 1937. Waar De Clercq sprak over een zes maand oude pretentie, refereerde hij aan het akkoord met Rex. Het is aanwijzing dat het akkoord met Rex werd aangegaan in het vooruitzicht van een omwenteling die in Vlaanderen het VNV aan de macht zou brengen.

Deze politieke opvatting leidde tot een isolering van het VNV. Bij de verkiezingen van 1939 werd het VNV langs alle zijden aangevallen als een fascistische en Duitsgezinde partij. Een opening naar het politieke centrum was toen niet meer aanwezig.

Inmiddels was het VNV uitgegroeid tot een politieke macht. Ook hier waren de verkiezingen van 1936 een keerpunt. In 1935 telde de partij ca. 10.000 leden. In 1936 steeg dit aantal tot 15.000 en een jaar later tot 20.000. Deze evolutie betekende eens te meer een versterking van de macht van Staf De Clercq. Zijn beleid wierp onmiskenbaar vruchten af. Belangwekkend is dat één op drie VNV'ers een geheim lidmaatschap verkoos. Het fenomeen van de geheime leden werd belangrijk in het jaar 1936, daarvoor was het eerder marginaal. Blijkbaar nam de politieke doorbraak van het VNV voor velen de twijfel weg, maar ze waren nog bereid hun lidmaatschap voor de buitenwereld prijs te geven. Dat zal wel te maken hebben gehad met de maatschappelijke risico's die verbonden waren aan het zich openlijk bekennen tot een partij die zich nadrukkelijk afkeerde van het establishment. Diegenen die zich wel als VNV'er konden en wilden profileren werden meegezogen in een partij die steeds martialer optrad. De jaarlijkse VNV-landdagen waren er treffend voorbeelden van.

In redevoeringen en in de partijpers was steeds opnieuw te horen en te lezen dat het VNV onhoudbaar naar de macht marcheerde. De gematigde vleugel heeft de dynamiek van deze ontwikkeling onderschat. Aan de vooravond van de bezetting stonden zij aan het hoofd van een beweging die gedreven werd door een revolutionair elan dat voorlopig in het keurslijf van de Belgische wettelijkheid opgesloten bleef. Toen tijdens de bezetting de Belgische openbare macht wegviel, had het overgrote deel van de VNV'ers geen aanmoediging nodig om zich te lenen tot de staatsgreep die hun leiders met hulp van de bezetter gedeeltelijk konden uitvoeren.

VI. BESLUIT

De verkiezingen van 1936 betekenden voor het VNV zonder twijfel een belangrijke overwinning en een politieke doorbraak. De partij werd nu algemeen erkend als de politieke arm van het Vlaams-nationalisme.

Over het ideologische profiel van het VNV bestond minder eensgezindheid. Aan de linkerzijde en aan franstalige zijde werd gewaar-schuwd voor een fascistische dijkbreuk. Vooral toen het VNV een akkoord sloot met Rex werd het ergste gevreesd. De Vlaamse katholieken reageerden verdeeld: een vlaamsgezinde burgerlijke vleugel pleitte voor een samenwerking met de gematigde vleugel van het VNV om een dreigende afkalving van het politieke catholicisme tegen te gaan, terwijl de arbeidersvleugel het VNV als een gevaar voor de democratie zag. Het feit dat de katholieken in drie provincieraden een bestuursakkoord met VNV'ers sloot, duidt aan dat de partij niet in een politiek isolement verkeerde. Overigens blijkt uit de vertrouwelijke gesprekken van sommige socialistische en liberale boegbeelden met de Koning dat ze het succes van het VNV vooral als een gevolg van de communautaire spanningen beschouwden en niet zozeer de klemtoon legden op het maatschappelijk programma van de partij.

Dat er enige twijfel kon bestaan over de totalitaire doelstellingen van het VNV kwam in de eerste plaats door het feit dat het VNV bij de verkiezingen van 1936 haar ware karakter verhulde. De partijleiding zag al gauw af van het voornemen om de verkiezingsstrijd aan te gaan met het volledige programma van het VNV. Daartoe werd de formule van het Vlaams Nationaal Blok in het leven geroepen. Het Vlaams Nationaal Blok was een gelegenheidsformatie die het VNV toeliet met een pragmatisch programma in het strijdperk te treden. Zo kon men aan de ene kant mensen buiten het VNV aantrekken die het oneens waren met de radicale maatschappelijke en nationale opvattingen van de partij. Aan de andere kant kon het risico vermeden worden dat de radicale vleugel van de partij een scheuring zou veroorzaken wegens het loslaten van de door hen hardnekkig bevochten principes waarop het VNV gestoeld was.

In de kiesstrijd werd gedeeltelijk teruggegrepen naar oude vertrouwde Vlaams-nationalistische thema's als Brussel, de taalgrens, taalwetten en vooral het Frans-Belgische Militair Akkoord. Dat betekende echter niet dat de strijd tegen het partijenstelsel, tegen de "bankiersstaat", tegen het communistische gevaar en zijn socialistische wegbereiders niet aan bod kwam. Integendeel. Bij de campagne voor de provincieraadsverkiezingen kwam de links-rechts tegenstelling zelfs helemaal op

de voorgrond te staan, ongetwijfeld ten gevolge van de eclatante verkiezingsoverwinning van Rex. Verder voerde het Vlaams Nationaal Blok een populistische campagne vooral gericht op middenstanders, boeren, loon- en weddetrekkende en werklozen.

Pragmatisme en opportunisme waren troef bij het samenstellen van de lijsten en de kartelvorming met Vlaams-nationalistische organisaties buiten het VNV. VNV-leider Staf De Clercq dulde zelfs een lijsttrekker die hem vlakaf verklaarde zich op geen enkele wijze gebonden te voelen aan het VNV. Hendrik Borginon was tot die opvatting gekomen nadat hij een pijnlijke politieke nederlaag had geleden die belangrijke consequenties heeft gehad voor de teloorgang van een democratisch Vlaams-nationalistisch alternatief. Hij verklaarde zich namelijk bereid op te komen als lijsttrekker in Antwerpen om een akkoord tussen de Frontpartij en het VNV mogelijk te maken. Borginon hoopte op die manier de koers van het VNV te kunnen ombuigen naar het politieke centrum. Toen bleek dat alle waarborgen die hij daarvoor had gesteld één na één teniet werden gedaan, aanvaardde hij niettemin een plaats op de lijst. Hierdoor veroorzaakte hij een scheuring in de rangen van de Frontpartij die de definitieve zwanezang inluidde van dit laatste democratische Vlaams-nationalistische bolwerk. Geïsoleerde Vlaams-nationalistische democraten die tegen het VNV opkwamen werden electoraal weggevaagd. De Kempische en Limburgse Vlaams-nationalistische organisaties die o.m. om ideologische reden afstand hadden bewaard van het VNV sloten zich definitief aan bij de overwinnaar.

Men kan zich de vraag stellen of het electoraal succes van het VNV kleiner of groter zou geweest zijn moest de partij met zijn volledige programma en met zijn autoritaire en totalitaire principes de verkiezingen zou zijn ingetreden. Alleszins zou in dat geval in Antwerpen een akkoord onmogelijk zijn geweest en zou het VNV zijn grootste stemmentrekkers, die immers niet-VNV'ers waren, verloren hebben. Of en op welke wijze dit de resultaten zou hebben beïnvloed is niet te zeggen.

Een andere vraag is die naar de samenstelling van het electoraat van het VNV. Men stelt vast dat het VNV zwak stond in de grote steden en in de geïndustrialiseerde regio's. De partij stond sterk op het

platteland, hoewel zeker niet overal. Daar waren het echter niet zozeer de echte agrarische gemeenten waar het VNV ingeplant was, maar de gemeenten waar ook andere economische activiteiten aanwezig waren. Onderzoek op basis van de kandidatenlijsten bij de gemeenteraadsverkiezingen toont aan dat het VNV hoofdzakelijk recruteerde bij de lagere middenklasse en arbeiders. Het beeld van een partij die aanhang verwierf in sociaal-economische transitiegebieden bij groepen in transitie dringt zich op. De oplossing van de vraag op welke wijze het hoger geschetste politieke kader interfereerde met deze socio-politieke bevindingen is een opdracht voor de toekomst.

The Flemish Nationalists and the 1936 Parliamentary Elections

BY

B. DE WEVER

Summary

The Parliamentary elections of November the 24th of 1991 caused a shock in Belgium, counted for by the results of the Vlaams Blok ("Flemish Block"), an explicitly extreme right Flemish Nationalist party. Comparisons were made with the elections of May the 20th of 1936 when the same political family together with the French speaking Rex of Léon Degrelle had the democratic establishment shaking to its foundations. The article tries to situate the victory of the Vlaams Nationaal Verbond (VNV -"Flemish Nationalist Union") of the time.

The VNV, established in 1933, was a fascistoid ant-Belgian Flemish-Nationalist party. In 1936 however it showed its moderate side to the electors. The VNV-program was temporarily pushed aside in order to present a broad election program that would appeal to right wing sympathizers of the Flemish case. In order to be capable of incorporating non-members of the VNV on its election lists, the party presented itself under the heading Vlaams Nationaal Blok ("Flemish Nationalist Block"). In some cases prominent candidates of the VNV were forced to withdraw for popular candidates. In Antwerp, where the VNV had an agreement with the democratic Flemish Nationalist Frontparty, a candidate was looked for acceptable to both sides. Hendrik Borginon, parliamentary leader of Flemish Nationalism since 1932, was found prepared to do the job, under the condition of the VNV taking on a more moderate policy. The Frontparty joined this demand. When it became clear that the VNV was not very likely to follow the demand, Borginon still kept up his candidature. The

Frontparty became split up between pros and contras concerning further cooperation. This meant the end of the party.

The election fight saw some popular themes coming to the foreground: the struggle against the French-Belgian Military Agreement, the threat of war, the fear of communism, the ignoring of linguistic laws, the discrimination of the Flemish, the economic crisis and the dissatisfaction of the middle class. This was bound to yield excellent results. The Vlaams Nationaal Blok obtained 11,5 % in Flanders. Their number of parliamentary seats was doubled to 16. In particular the candidates upholding a moderate profile made considerable advances. The party scored its best results in agrarian municipalities with industrial implantations, especially with non-agrarian professions.

The reactions of the other parties towards the victory of the VNV and Rex differed. Liberals and socialists cautioned against a fascist breakthrough. Within the catholic party, losing votes to both Rex and the Vlaams Nationaal Blok, voices were heard calling for a right wing front. Eventually the political centre joined forces, outcasting both extreme-right parties. This resulted in the VNV becoming more radicalized on the right wing. The leader of the VNV believed being capable of coming in power through elections exclusively. As the moderate Flemish Nationalists no longer disposed of an alternative outside the VNV, the latter became more coherent. Rex being wiped away during the 1939 elections, a stagnant VNV was left isolated. The party could no longer hope for taking over power in a legal way.

Les nationalistes flamands aux élections parlementaires de 1936.

PAR
B. DE WEVER

Résumé

Les élections parlementaires du 24 novembre 1936 furent perçues comme un choc en Belgique. Le résultat du Vlaams Blok, un parti nationaliste flamand manifestement à l'extrême droite, en était la cause. La comparaison fut faite avec les élections du 20 mai 1936, lorsque la même famille politique ensemble avec le Rex francophone de Léon Degrelle fit bousculer le système démocratique. Cet article a pour objectif de placer la victoire du 'Vlaams Nationaal Verbond' (VNV) de l'époque dans son juste contexte.

Le VNV, qui fut fondé en 1933, était un parti nationaliste flamand fascisant et anti-belge. En 1936 toutefois il se présenta aux électeurs sous un visage modéré. Le programme du VNV fut temporairement mis au placard au profit d'un programme électoral élargi par lequel des flamingants de droite pouvaient se sentir attirés. Le parti se présenta aux élections sous le nom de 'Vlaams Nationaal Blok' afin de pouvoir placer également des non-membres du VNV sur les listes. Dans certains cas, d'éminents membres du VNV furent obligés de céder leur place à des candidats populaires. A Anvers, où le VNV conclut un accord avec le Frontpartij, un parti nationaliste flamand démocratique, on proposa comme tête de liste un candidat acceptable pour les deux partis. Hendrik Borginon, qui était depuis 1932 le leader parlementaire du nationalisme flamand, accepta à condition que le VNV adopte une ligne plus modérée. Le Frontpartij posa également la même condition. Lorsqu'il parut clairement que cette exigence ne se réaliserait pas, Borginon maintint tout de même sa candidature. Le Frontpartij se

disloqua entre partisans et opposants de la collaboration. Ceci signifia la fin du parti.

Durant la lutte électorale, l'accent fut mis sur des thèmes populaires tels que la lutte contre l'accord militaire franco-belge et la menace de guerre, la peur du communisme, le non-respect des lois linguistiques et la mise à l'écart des flamands, la crise économique et le mécontentement des classes moyennes. Ceci résulta en un grand succès. Le Vlaams Nationaal Blok remporta 11,5% des suffrages en Flandre. Son nombre de sièges à la Chambre doubla jusqu'à 16. Ce furent surtout les candidats au profil modéré qui firent un grand gain de voies. Le parti trouvait ses défenseurs dans des communes de campagne à implantations industrielles, surtout parmi les catégories professionnelles non-agricoles.

Les autres partis réagirent différemment à la victoire du VNV et de Rex. Les libéraux et les socialistes mirent en garde contre une tornade fasciste. Au parti catholique, qui avait cédé des électeurs aussi bien au Vlaams Nationaal Blok qu'à Rex, des voies s'élevèrent afin de former un front de droite. En fin de compte, le centre politique s'assembla de sorte que les deux partis d'extrême droite furent mis hors-jeu. Au VNV, ceci mena à un glissement accéléré dans l'extrême droite. Le leader du VNV croyait être en mesure de prendre le pouvoir uniquement par des élections. La cohérence dans son parti grandit du fait que les nationalistes flamands ne trouvèrent plus d'alternative hors du VNV. Lorsque Rex fut balayé aux élections de 1939, le VNV, alors en stagnation, se trouva isolé. Le parti ne pouvait compter sur une prise de pouvoir par voie légale.